3

На времето завоите опасни

ЛИТЕРАТУРА – БАН • ИНСТИТУТ ЗА

70 години от рождението на Пеньо Пенев

ПОРЕДИЦА ПОРЕДИЦА ПОРЕДИЦА

ТВОРЦИ

БОЯН
ИЗДАТЕЛСКИ ЦЕНТЪР

Изданието е осъществено с финансовата подкрепа
на
Община Димитровград

© Институт за литература — Издателски център "Боян Пенев", 2001
© *Съставител:* Иванка Ангелова, 2000
© *Художник на корицата:* Марта Янкова, 2001
© *Художествено оформление:* Екатерина Гинева, 2000

ISBN 954-8712-09-1

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

На времето завоите опасни

(70 години от рождението на Пеньо Пенев)

Съставител:
Иванка Ангелова

София, 2001

Сборникът съдържа нови научни изследвания върху творчеството и жизнения път на Пеньо Пенев. Включени са доклади, научни съобщения и документални свидетелства, представени на Националната научна конференция "Дни на проверка" (Димитровград, 9 май 2000). С новия поглед към поезията на Пеньо Пенев, с редицата неизвестни факти и документални данни, съдържащи се в текстовете, сборникът представлява опит да се открои съвременното възприемане на творчеството и личностното присъствие на поета в паметта на българската кутура, неговият ярко индивидуален, драматичен, а също и трагичен път в изкуството и живота.

Редактор:
ст. н. с. д-р Свилен Каролев

Катя Янева

НЕВЪЗМОЖНИЯТ ПЕНЬО ПЕНЕВ

Най-силната творба на Пеньо Пенев съвършено безспорно е поемата му "Дни на проверка". Тя разкрива зрелия поет. Тя ни казва какъв би бил той, ако не беше си отишъл още в младежки години. Щеше да бъде поет на драматичното изживяване, поет на размисъла за съвремието, на крайната, жестока към себе си изповедност. Щеше да бъде поет, който открива и преоткрива света за другите хора. Щеше да бъде интересен поет.

Но той така и не дописа поемата, така и не заживя в своята творческа зрялост, не навлезе в тъжните старини, каквито изживяват днес неговите връстници. Остави ни един ярък, съвършено отчетлив поетичен автопортрет, към който нито новият читател, нито който и да е литературен изследовател може да се отнесе пренебрежително. Защото това е лице на автор — значителен и в характеристиката на едно поколение, а и в развитието на новата българска литература. (Въобще нямам намерение да споря — и по този повод — с леконравните оценители на литературата ни от втората половина на века.)

Парадоксалното е, че представата ни за Пеньо Пенев, която се налага от литературната критика и от историографията, а тя е широкопопулярната и сред читателската публика, в никаква степен не се базира върху най-силната творба на поета (споменатата поема). Напротив — тя, тази представа, игнорира поемата с нейната дълбочинна драматичност на личността и очевидния за нас извод, че "Дни на проверка" води към по-пълния, по-истинния портрет на поета. И така, в широките читателски среди и в литературоведските писания Пеньо Пенев е поетът от строителните скели на Димитровград, от светлите трудови утрини, той е славният *поет с ватенката* и *барабанчикът в* победния строителен *поход* на едно поколение. Той е възторженият, ентусиастът, романтикът. Той е поетът, който обича, който се радва,

който призовава и поздравява:

Гледайте
колко далеч сме дошли!
Родино,
на прага ти тропа
Нова година,
на радости нови
тя ще бъде родилка, нали?!
Нека дните й пият
на земята
плодоносния сок
за производство
на цветя
и пшеници!
Силни да бъдат
ръцете!
Размахът — широк!
Клони и гнезда да има
за птиците,
за хората —
стряха
и песни,
и труд,
а за децата —
майчина пазва
и топъл скут!
Хиляди тайни отгатнахме вече!
Времето
нищо от нас не ще скрий!
Ний тръгнахме
рано
от много далече
и много далече
отиваме
ний!

(*Пред Нова година* — Литературен фронт, № 52, 29 дек. 1955; Строител, № 52, 29 дек. 1956)

Този образ на мечтателя, разтворил широко сърцето си за трудовите хора, на поета, който високо огласява всяко добро дело и в материалното изграждане на родината, и в духовния ръст на хората, който се вслушва напрегнато и в скриптежа на димитровградските строителни скели, и в гласовете на честността, любознателността, увереността на хората — този образ на Пеньо Пенев е популярният от десетилетия в учебници, рецитации и всякакви общи представяния на новата българска литература. Той е и обичаният от няколко поколения българи.

За този Пеньо Пенев днес много лесно можем да кажем: такъв поет днес е невъзможен.

(Не говоря за *неприемлив*. Такива неща от рода на *неприемлив* се изговориха и се изпонаписаха. Поетът и други от същото време, и със сходни на пръв поглед характеристики, бяха отхвърлени като творци с прибързаните подръчни обвинения в неискреност, наивност, ограниченост — всичко, свързано с идеологическа подчиненост, т. е. — в литературен фалш. Тук не се занимавам с тези конюнктурни явления в най-новата история на българската литература.)

Като споделям читателската обич към възторжено-уверения Пеньо Пенев, поета на младия Димитровград, а и като не забравям, че този образ не е пълният образ на Пеньо Пенев (трябва да се направят "допълненията" от "Дни на проверка"), все пак твърдя: такъв поет днес е невъзможен. Можем да мечтаем за такъв като него. Но днес го няма. Рано му е.

Пеньо Пенев е от този род творци, за които казваме: *роден* от една *епоха*; или — *син на своето време*. И не защото творчеството му е просто актуално — до слизане в текущите делници, до поетическото летописание. И не защото е сред своите съвременници до съпричастие и напредващо опознаване. Не и защото поетът ни прави свидетели на собственото си разбиране и самопосвещение на онова време — най-гордото му изявление: "Аз, глас и съвест на епохата".

А защото Пеньо Пенев има сътвореното от *неговата епоха* самосъзнание. Творческо самосъзнание на поет, невъзможно днес. Неприсъщо на сегашното време. Днешното време моделира съвсем друг тип поетическо самосъзнание.

Тук, разбира се, стигаме до извънлитературни въпроси. До характеристики на различни моменти от историята на страната ни. До

социология, политология, психология. Наред с познаване на литературната продукция от 50-те — 60-те години в сравнение с последното десетилетие на века. Няма да са излишни, напротив, документални свидетелства, а и статистически данни. Всичко — за да се потвърди, че стиховете на Пеньо Пенев, крайно искрени, са родени от времето, "когато се наливаха основите" на ново общество. (От днешна гледна точка това обновяване или обществен прелом има противоположни тълкувания. От гледна точка на поета, непоетично казано, тълкуването е положително. Родината в строителен кипеж крачи към добро, към човешко щастие.) Добре, като преодолеем, доколкото е възможно, противоречията в преценките за историческите преломи, изживявани *тогава* — от Пеньо-Пеневото поколение, и — *днес*, от новата генерация творци; и като признаваме за съжаление литературоведската неовладяност на днешния литературен живот, а и като подчертаем именно *преломността* — не можем ли все пак да допуснем, че днешната епоха дава подтици за подобно на Пеньо-Пеневото поетическо съзнание? Да — в посока *будност, напрегнатост* на твореца, в посока *усещането* за *динамика* у човека и в обществото, да — в посока и заострена наблюдателност, активизиране на размисъла.

Но Пеньо-Пеневото време, при огромното разместване на социалните пластове и утвърждаването на нови ценности (по различен път), не е запомнено и документирано, мисля, с такъв смут и продължителна неориентираност, каквато генерира съвремието. Безспорното и много силно и разностранно разклащане на ценностната система у съвременника, но разклащане из основи, до отричане на вековни, не десетилетни, постулати (като например труд, духовност, родови връзки, историческа памет), праща към градежа на творческото съзнание тежък материал (да не кажа — негативен или непосилен). Наистина, преминаха години на неочаквана, екзалтираща дори освободеност и психически освежаваща вяра в движението *напред,* във възвръщане стойността на индивида и в демократизация на обществото. Но те отминаха (знам впрочем оспоримостта на всичко тук изречено), без да оставят име със значителността на Пеньо Пенев. И годините ни затънаха в тревоги, болки, конфликти. Много въпроси, страшно болезнено търсене на отговори. Време за друг тип поети. Не за *възможния* от неговата епоха Пеньо Пенев.

Колкото и да не сме съгласни един с друг в прочита си на неговото творчество, не можем да не признаем, че *неговото време* го дари с усещането, самочувствието и съзнанието за *творчески устрем* на *човека* и *родината*. Това беше не само подтикът, а вдъхновението и естествеността Пеньо Пенев да бъде такъв, какъвто го знаем — красиво уверен, радостен. Да извика с пълен глас "Добро утро, хора!", да заявява с гордост:

Към браговете на нови столетия
ний сме едно
поколение-мост!

И да пита, казвайки отговора:

Не е ли
радост голяма,
велика
да знаеш
какво
и защо
си творил? —
За нищо аз никога,
с никого
такава радост
не бих заменил!

(*Ние от двадесетия век* — Български воин, 1955, № 12)

На Пеньо Пенев времето даде няколко свръхценности, които са неотнимаеми от творческата му характеристика, и каквито днешната епоха отказва. Свръхценността на *творчския труд* и свръхценността на *другарството*, *човешката сплотеност* (да го наречем с компрометираната дума — колектив). Поетът има творби, в които пряко изказва, *възпява* труда, виждайки в него облагородяването на човека, напредъка на обществото. Но и да не са откровенията на тема труд, строеж, изграждане (с каквито изобилстват стиховете на Пеньо Пенев), в неговото разбиране за човека *трудът* е синоним на *творчество*, на

реализирани човешки способности. Ценност. При това — труд смислен, целенасочен, собствено избран, не принуда, и труд-отговорност, и — за полза обща, народна. (Той го разбира като *социалистически* труд, да използваме пак една компрометирана дума.) И понеже говорим за възможността или не днес да има поет от типа на Пеньо Пенев, в частност и ценността на характеристиката *труд* е, меко казано, разколебана. Смислен и безсмислен, плодоносен и безплоден, свободен и робски, труд за себе си и труд за другите, труд, който те ощастливява и те прави пó човек, и труд, който те смазва, затъпява, механизира. В поезията на Пеньо Пенев темата за труда звучи с чистите звуци на радостта на човешкото осъществяване. Днес същата тема е способна да хвърли поета в тъмнините на скръбта, в отчаянието или да го изправи пред споменатите нелеки въпроси.

Видимият завой на днешното време към високото остойностяване на индивида пред масата, колектива, разбира се, отказва на съвременните поети другата, постоянна за Пеньо Пенев ценност — *принадлежността* към *народа*, колектива, трудовата общност. Невъзможно е съвременен поет с Пеньо-Пеневата гордост да изрече: "Аз, един от народа." Днешните нюанси на подобни думи могат да бъдат различни, но времето не позволява те да съдържат достойнството на творческата сила, съзнанието, че се прави история. А у Пеньо Пенев точно това е съществено — съзнанието за могъществената сила на обединената в смислен, градивен процес многолюдност. Точно от висотата на силното, значимо поколение поетът ще се обръща към бъдещите хора, ще им поставя питания, ще прави завети. Не винаги ще подчертава множествеността, но тя, вярното присъствие на другите, съратниците, ще бъде и в най-лично изказаната мисъл:

Не мечтая
безсмъртие
и пътища леки,
а ватенка топла
за зимния ден. —
Безсмъртно
нека остане
навеки

построеното
тук
от мен!

(Аз, един от народа — Вечерни новини, № 78, 2 апр. 1955)

Подобно съчетание на скромност, самоотверженост и гордост, самоотреченост и висока самоувереност дава на своя поет епохата на Пеньо Пенев (нека и да я наричаме колективистична или по-сериозно — подценяваща индивидуалността). Но подобна характеристика на поет не може да даде лутащото се между ценността и нищожността на личността днешно време. То, днешното време, все още има да изпитва и отделния човек, и общностите. За епохата на поета от димитровградските строежи тук двоумения няма.

Не бих разглеждала с негативен или с присмехулно-снизходителен тон една мировъзренческа опора на поета Пеньо Пенев, която днес е отречена — Партията, партийната идеология, партийната повеля. Чуваме се колко архаично звучи самото изричане на тези неща в един литературен текст днес. (Макар че в творческата практика "партийността" на изкуството не се архаизира нито лесно, нито бързо. Но и към този въпрос няма да се отклонявам.) По времето на младия поет — и това трябва да се знае от поколенията — една партия, Комунистическата, налага своята идеология. Но за множество творци, а по-вярното е да се каже — за младата генерация творци — идеите на тази партия са точно "окрилящите", както се изразявахме десетилетия наред. Те бяха идеите за обновяване на родината, за добруване на народа, за всеобща справедливост и щастие.

Те се приемаха като естествено продължение на мислите и делата, мечтите на най-достойните българи от миналото (разбира се — и поетите между тях). И Вазов, и Ботев, Алеко, Яворов, Йовков, Елин Пелин, Смирненски, Гео Милев, Вапцаров — всички бяха приемани с пристрастие към идеите им за социална справедливост, мир, общочовешко щастие. Тези черти на комунистическата идеология, за които се разбира, че не могат да носят партиен печат, нито пък са временни, тогава — в младостта на Пеньо Пенев, се събират в образа на една партия. И той присъства в неговата поезия. Партията-майка. И този образ е съпоставим с образа на родната майка. И тя е идеалното доб-

ро в съвремието му. И тя е висшата човечност, с която се измерват човешките дела. И пред която той изповядва терзанията си. И от която иска прошка за лутанията си. И която му дава нравствената твърдина. В изповедната му поема "Дни на проверка" ("Сто възела — лятото на 1958 г.) намираме показателните стихове:

Объркал крачка в строя на човешкия безброй,
излязъл от редиците за малко — аз посоката сверих.
Сверих я на сърцето си по точния компас,
на разума в хладилника събитията жежки охладих:
Видях! Посоката е вярна! И върхът е там! Пред нас!

Нали сте виждали как майка търси брод и гази
в ръце с детето си през придошла река?
По бързея на времето, през мътните талази
мен партията ме пренесе ей така!...
Прости ми, майчице, завоите предишни!
Прости ми бягството в съмнения излишни!
Прости ми песните на страшна горест ти!
Издуманите хулни думи ми прости!

Омургавял от твойто слънце, като твой обучен редник,
аз пак съм в бойното седло на дните бързолетни!

И колко трудно е да си наследник
на боен път и на мечти заветни!

Тези стихове — повтарям: пределно искрени — ни дават възможност днес да разберем доста много от драматичния път на онова поколение творци, запленени от една идеология, уверени в една непогрешимост, насочвани от една ръка. Нека се опитаме да изолираме за момент разномислието си за историческата роля на споменатата партия в развитието на страната ни и нейната култура в частност, също — отношението й към творците в реализацията на тяхното изкуство или — конкретните факти от живота на Пеньо Пенев. Нека само отбележим в цитираните стихове какви свои "грехове" изповядва пред "майчица"-та поетът — за да се уверим, че подобен поетичен акт е

невъобразим днес. Да се виниш за свои съмнения, за "песни на страшна горест", защото те са извън партийната ясна праволинейност, днес е повече от невъобразимо. Общо погледнато върху цялото творчество на Пеньо Пенев, това напълно *човешко* доверяване на безпогрешността, непоклатимостта на една идеология днес е архаичност. И в този смисъл днес поет *като* Пеньо Пенев е невъзможен.

Но! Невъзможни ли са в днешно време мъчителните пориви на поета за яснота на пътя, пълната откровеност за собствените двоумения? Невъзможни ли са Пеньо-Пеневите тревоги за своето поколение и за бъдещите хора, за съдбата на родината? Невъзможна ли е неговата отговорност — не само за себе си, за делата на неговото време? Невъзможен ли е този красив творчески порив — да бъдеш глас и съвест на епохата?

Така че, разбирайки в творбите на поета безвъзвратно отминалото (било то с положителен, било с отрицателен знак), и като знаем, че творческите личности не се повтарят, защо все пак да не очакваме един нов поетически глас да ни зарадва с "Добро утро, хора"? И да ни припомни, че изкуството е вечно.

Владимир Янев

ПЕНЬО ПЕНЕВ ДНЕС

Бележки върху някои аспекти на лириката му

През 1992 година Музей "Пеньо Пенев" — Димитровград, издаде избрани стихотворения на Пеньо Пенев със заглавие "Неказани думи". Негови съставители са Петър Тонков, Иван Танчев, Ангел Ников и Владимир Янев. Вероятно няма да е нескромно, ако посоча, че кратката бележка, подписана "От съставителите", с която завършва изданието, беше дадена от мен. Не ще да е нескромно, защото самата тази бележка няма авторски претенции и сбито указва принципите на подборката, извършена колективно. Там се посочва, че поезията на Пеньо Пенев "*със своята драматична изповедност и художественопсихологическа дълбочина е близо до настоящето*" и че в сборника "*на преден план са изведени творбите на поета, надхвърлили ограниченията и шаблоните на времето и създаващи друго време*". Очертава се и целта на "Неказани думи" — "*да се даде книга с единен и противоречив сюжет – сюжет вътрешен, разкриващ пулсациите на житейския и творческия път на Пеньо Пенев. Неравен, с множество зигзаги е този път – от възторзите, през вникването в социално-нравствената конфликтност на епохата, до съдбовните прозрения и отчаянието от живота*". Пак там ясно е посочено: "*Макар че заглавието на сборника е "Неказани думи", тук не са поместени непознати стихотворения на Пеньо Пенев. Това са "казаните" думи, които ние сякаш не сме чули или не сме искали да чуем, оглушени от децибелите на пропагандната риторика.*" (Всички цитати са по посоченото издание; с. 78.)

Не зная каква е читателската съдба на тъничкия сборник, нямам сведения за възприемането му от критиката (ако има такава рецепция), но помня, че тогава неколцина, без да са видели предложената подборка и без да имат предвид бележката, която почти изцяло цитирах, питаха: "Това са непубликувани творби на Пеньо Пенев, така ли?". Въпреки

подвеждащата двусмисленост на заглавието и досега мисля, че то е хубаво, свързано с духа на търсенията на поета, а и представя характера на всяка истинска лирика, казваща или опитваща се да изкаже неказаното преди нея. Самото заглавие е взето от поставеното като първо в сборника стихотворение "Релси". Там третият и четвъртият стих в духа на драматичния размисъл констатират:

Колко много неща премълчавани,
колко много **неказани думи**!

Последната строфа на "Релси" затваря смисловата елипса на творбата, подземайки отново началния мотив, за да го изведе до реторичната императивност на пожеланието:

До гръбнака на скели изправени,
съберете се, хора и други —
да си кажем неща премълчавани,
да си кажем **неказани думи**!

Мотивът за премълчаното, за неказаното е подхванат и в стихотворението "Епоха", което начева със следните стихове:

В гняв и жалба
клокочат гърдите задъхани
и тежи на езика ти
дума неказана.

Повече от ясно е, че давам тези примери не за да оправдавам с късна дата титрологичните основания на някога съставения сборник.

За мен мотивът за казването и разказването е средищен в поезията на Пеньо Пенев. Самоназовал се "***барабанчик в похода***", неговият лирически говорител дава най-точното определение за своето аз: "*глас и съвест на епохата*". За отбелязване е — "*глас*" е поставено на първо място: "обезгласена", съвестта сякаш не би имала свое битие. Може последното съждение да е пресилено, но не ми се вижда пресилено убеждението ми, че огласяването — патетично и трагическо — се разбира от героя на Пеньо Пенев като същност на живота, на позицията, на присъствието му.

Оттук толкова често употребяваните лексикални варианти на "казването". Няколко примера:

Сърцата си пак в песни ще **разказват**
и пак ще вият птичките гнезда (...)

Дали ще им **разкаже** с памет свежа
историята, или ще мълчи
как избуяваше у нас надежда,
поливана от плачещи очи...

(Това са цитати от "Когато се наливаха основите", което в съдържателно-интонационен план се родее с класическото стихотворение на Вапцаров и явно е реплика в заченатия и нестихващ диалог-спор на огняроинтелигента с историята. В полза на подобно сравнение е и финалът на Пеньо-Пеневата творба:

Потомци, вий напразно ще се ровите,
докрай едва ли ще узнайте вий,
когато се наливаха основите —
какъв живот живяхме ний!

О, колко трудности за нас дойдоха!
Завидна беше нашата съдба!
Ний не живяхме дни, епоха —
борба живяхме ний, борба!)

Но нека продължа с примерите. В "Дни на проверка" след началното "*Недей ме пита! Замълчи!*" — тоест един антитетично обърнат спрямо говоренето императив — следва самоопровергаването, драматичното желание за пълно изказване на всичко:

За тези дни ти **разкажи**,
за тровещото лицемерие,
което с клевети, с лъжи
уби там вяра и доверие.

В тази поема е особено отчетлива, "чуваема" "*гръмотевицата*

на въпросите" и затова връщането назад, в безмълвието, във взаимното "нечуване" е с особения характер на болезнената равносметка:

Не чувахте ли моя глас? Аз вашия **не чувах**!

Въобще в "Дни на проверка" казването, говоренето, преодоляването на безсловесните пространства е особено важно и с оглед на преодоляването на лоши предишни състояния, за да се достигне до кулминацията на темата за прошката именно заради словото, по-точно — заради невярното слово:

Прости ми, майчице, завоите предишни!
Прости ми бягството в съмнения излишни!
Прости ми песните на страшна горест ти!
Издуманите хулни думи ми прости!

Акцентирайки върху високата драматична степен на авторефлексивност в творбата, която е и един размисъл върху стореното като казано и необходимостта от ново, провиденческо казване, ще премина към почти идентичен с вече цитирания откъс от "Дни на проверка" пасаж от "Повест". От това стихотворение Пеньо Пенев е счел за необходимо да "експроприира" за поемата четиристишието:

Свири, Лозане, **разкажи**
за тровещото лицемерие,
което с клевети, с лъжи —
загроби вяра и доверие!

Това е характерен пример за автоцитатност, който следва да ни подскаже, че Пеньо Пенев често се завръща към вече подловени мотиви и художествени решения, за да им придаде по-завършен и цялостен вид. Показателното в случая е, че това е свързано с императива — "Разкажи!", който — отново да припомним — е характерен за "История" на Вапцаров. (Още един пример за автоцитатност: "*Хора, на път! Хора, на път!*" в едноименното стихотворение и популярният финал на "Дни на проверка". И пак в скоби казано — при евентуално изготвяне на честотен речник на поезията на Пеньо Пенев вероятно ще се установи, че лексемата "хора" е сред най-често употребяваните при автора на "Добро утро, хора". Така ще е и с различните словоформи на "казвам",

като един любопитен пример на съседство и взаимно обвързване между двете лексеми е началото на едно стихотворение без заглавие: "*Ако някой ви каже: | — В живота си аз не тъжа — | не му вярвайте, хора!*")

И така — нека се съгласим, че за "поета с ватенката" казването, разказването, преодоляването на неказването или на лошо казаното е от особено значение. А е от такова значение, защото неговият герой се чувства тотално отговорен пред света, пред човека, пред себе си. Той е с убеждението и гордостта, че казва най-важните, същностните неща. Кои и какви са тези неща, е ясно, но нас вероятно повече трябва да ни занимава въпросът как те са изказани, разказани, огласени. И още по-точно — с какви свои естетически параметри казването на Пеньо Пенев е модерно, актуално, съвременно...

Едва ли ще мога да изчерпя всички измерения на зададения въпрос, но ще започна с нещо на пръв поглед по-странично и дори обратно на оглеждането към съвременните поетически постижения. Става въпрос за ясно доловимата, но рядко анализираната връзка на Пеньо Пенев с традицията. Обикновено този въпрос е бегло подчертаван чрез аналогии с поезията на Вапцаров и Маяковски, внимание е отделяно и на буквалната заемка от Балмонт: "Аз дойдох на този свят да видя слънцето", което в "Дни на проверка" е "*Дойдох на тоя свят да видя слънцето*". Мисля обаче, че редица лирически изказвания на Пеньо Пенев са трансформативен отклик на една по-далечна и не особено актуална през 50-те години национална традиция — тази на българските символисти. Не е случайно, че критиките и обвиненията в декадентство спрямо последния "упадъчен" цикъл ("добруджанския") почти буквално цитират официалното тогава отношение към нашите символисти. Авторите на подобни инвективи по своему точно са схванали аберациите от гръмовните интонации на "барабанчика" към мелодиите "под сурдинка". За каква, ако не за символистичната традиция, подсещат стиховете от "26 април":

Обида тук дочака
опазената нежност.
Линее сетно слънце
на смелите мечти.

И траурна камбана
в тревожна безнадеждност
в душата ми не стихва,
ридае и звънти.

Лексикално, интонационно, образно-съдържателно тези стихове явно се родеят с яворовско-дебеляновската традиция. Как — напълно в духа на изповедално-скръбния символизъм — изглежда на елегика Пеньо Пенев неговият жребий, личи в едноименното стихотворение: "*Сърцето ми е пълно с горест — / за горест сякаш съм роден*". Стихотворението "След залеза" също припомня страдалческия стоицизъм на символистите: "*Не искам нищо!... С никакви пътеки / не диря през страданието брод — / към слънцето, угаснало навеки, / към скъпата безсмислица: живот!*" Мелодично и лексикално съзвучни със структурата на символистичния модел са "Злочеста песен" ("Прокуденик, прокуден във забрава — / о, колко съм злочест и уморен!"), "Откровение", "Пътека", "Тъжна неделя".

А ето един пасаж от "Дни на проверка", който определено напомня знаменитата "Нощ" на Яворов:

Зад моето чело, родени от съмнението,
насрещни ветрове се бият, вият страховито,
събарят канари от неотменните задачи,
бунтуват с бяс едно небе, тревожно гръмовито;
връхлитат тежки облаци, бучат и плачат
и слепоочията се замерват със светкавици:
клокочи буря, адска буря вдън душата ври,
от нервите ми опнати тя звънки струни прави си
и моя мозък осветкавичен гори...

В случая само припомням и насочвам към възможностите за сравнително-типологичен прочит на символистическите завещания[1] и сякаш напълно чуждата им (поне така е за усредненото читателско съзнание) лирика на певеца на Димитровград. Явно е, че става дума за възможностите на междутекстовата процедурност, които би следвало да бъдат приложени по-задълбочено от изследователите на поета.

Интертекстуалният прочит на Пеньо-Пеневата поезия не само

още по-ярко ще я впише в националната лирическа традиция и не само ще ни даде нови, несхващани досега нейни измерения. Той ще ни подскаже нещо, което сякаш не сме склонни да отнесем към таланта му, твърде често представян като самороден, нелитературен и при всички случаи — чужд на ерудитството. Съвсем не твърдя, че поетът по научному е щудирал нашата и чуждата поезия, но определено смятам, че и за него, и за значителните автори митът за "птичката божия", за "самородния" и "витален" талант си е просто нищо неказващ и дори вреден. Подобни митове бяха на въоръжение на люде некултурни и със съмнителни способности, но сякаш битуват и до ден днешен.

Така или иначе — за мен този аспект от Пеньо-Пеневото лирическо осъществяване, свързан с кореспондентността с явно познавани, ценени и творчески усвоени художествени модели на високата символистическа традиция, е едно от основанията на твърдението за модерността и актуалността на пребиваването на автора в съвременните стихопространства. Става дума за онова, което обикновено се изтъква като белег на днешното поетическо съзнание — неговата трансформативност, способността му да трансферира идеи и образни решения от традицията в настоящето. По всяка вероятност си струва да се поработи в тази насока, за да се докаже значително по-убедително от автора на тези бегли наблюдения, че Пеньо Пенев е творец, пребиваващ по свой начин в модерните поетически пространства.

Бележки:

1. По този повод е уместно да се цитира част от предговора на Иван Цветков — "Нови щрихи към портрета на поета": "Тук виждаме първоначалното му и краткотрайно увлечение по поетите символисти и по-специално по "прокълнатите" поети, което безспорно го обогатява откъм образност..." (Вж. Станислав Друмешки. ПП..., наречен още Риварес, С., 1999; с. 7. Тук авторът на интересната книга дава изчерпателни сведения за рано породения интерес на поета към символистите.) Дали увлеченията на поетите са така краткотрайни?! Поне Пеньо Пенев ни опровергава!

Иван Сарандев

ПОЕМАТА "ДНИ НА ПРОВЕРКА" ОТ ПЕНЬО ПЕНЕВ

Всички, които са преценявали творчеството на Пеньо Пенев, без никакви изключения, са единодушни, че неговата поема "Дни на проверка" е един връх. Така Пенчо Данчев я определи като "най-значителното измежду всичко, което написа Пеньо Пенев. Мисля, че това е едно от най-силните изповедни произведения в нашата поезия". За Минко Николов тя е най-значителното създание на Пеньо Пенев, "едно от най-драматичните произведения в съвременната ни лирика". За Георги Джагаров "завинаги ще остане образец на безпощаден самоанализ, на сурова равносметка, на изключително поетично откровение".

В същия дух, само че много по-възторжено, е отношението на многолюдната читателска аудитория към тая творба на поета. Очевидно тя си е отвоювала място по достойнство в националната ни литература. Ето защо става дума не за преоценка или недооценка и нейното коригиране, а за нещо съвсем друго. В сферата на точните науки новооткритите закони не анулират предишните, а като тръгват от тях, откриват нови области за приложението им. Мисля, че тази аксиома в много отношения е приложима и към литературнокритическите оценки, особено за произведения с доказани художествени достойнства.

Горните квалификации обаче отразяват един най-ранен етап от критическите преценки за творчеството на Пеньо Пенев и по-специално за поемата "Дни на проверка". Те се появяват непосредствено след смъртта му, в края на 50-те години или в първата половина на следващото десетилетие. Ето защо, ако се вгледаме по-внимателно, не е трудно да открием, че в тях ключовите думи са "изповедно", "драматично" и "поетично откровение". Навярно в тогавашната политическа обстановка творбата не можеше да бъде пласирана в един по-широк социален и духовен план.

Нека само за миг да се върнем към ситуацията в страната в края на 50-те години, тогава когато е писана поемата — 1958 г. Само две години преди това Вълко Червенков е свален от поста министър-председател и неговото място се заема от Антон Югов. Червенков е министър на просветата и културата от 15 януари 1958 г. до 9 юни същата година. Главен редактор на сп. "Септември" от кн. 8 е Христо Радевски, а от кн. 10 негов зам.-главен е Димитър Методиев. Всички тези промени са извършени след Априлския пленум на БКП, който трябваше да ликвидира култа към личността на Сталин и да възстанови демократичните норми на управление. За съжаление обаче тежката култовска машина не беше направила дори и опит да приложи на практика демократическите норми и отношения в политическия и духовен живот на българското общество. В своята книга "Повест за П. Пенев" Митко Иванов привежда много показателен епизод за начина, по който се възприема и тълкува поемата. При това авторът се счита задължен да гарантира, че въпросният човек е "с всичкия си", т. е. че е нормален, че е без психически отклонения. Той пита: "Вярно ли е, че Пеньо Пенев е написал една контрареволюционна поема?" С една дума, все още българското общество продължава да си служи с политически квалификации при оценката на художествените явления. Те следователно още доминират в литературния живот. И тогава чудно ли е, че повестта на Емил Манов "Недостоверен случай", излязла през 1957 г., стана повод за една от най-абсурдните дискусии в нашия литературен живот, а да не говорим за още по-абсурдната дискусия за правото на съществуване на любовната лирика в националната ни изящна словесност. Антикултовските настроения обаче в литературата все още бяха в латентно състояние. Писателите трезво преценяваха, че липсват предварителните условия за реализация на техните художествени творби. Не бяха се появили поемата "В меката есен" (1961) от Валери Петров, сатирите "На гости у дявола" на Добри Жотев, които излизат през 1962 г., а "Безопасни игли" на Радой Ралин виждат бял свят през 1960 г., "Внимателни фейлетони" — 1963 г., "Личен контакт" — 1965 г., и т.н.

И на този фон, всред тази обстановка, когато писателите набираха сили и кураж да изрекат на висок глас своя протест, своето възмущение срещу култовските порядки в българското общество, Пеньо Пенев пръв си позволи непозволеното. И всред удобната тишина, наста-

нила се в литературния живот, изведнъж, непредвиден от никого, раздра тишината един глас, изпълнен с болка, с тревога, с гняв и протест: Пеньо Пенев беше написал вече своята поема "Дни на проверка". Годината беше 1958-а. И тръгна като Паисий да разнася своето слово по литературни четения, студентски аудитории, всред обкръжението на приятели и врагове, на почитатели и завистници.

Той беше първият!

"Дни на проверка" е по същество една мъжка изповед пред майката — единствената, която през дните на отлъката не е забравила своята рожба и милостта й не е изстинала. Затова в този съдбоносен момент от живота си той се обръща към нея, защото само тя е в състояние да го разбере и с топлината на майчината обич да угаси усойната му мъка. Но още във въвеждащата част на поемата се очертават контурите на главния мотив, около който се заплитат самопризнанията на лирическия герой. И няма да сгрешим, ако кажем, че това е мотивът за завръщането на блудния син, осъзнал своята вина, копнеещ да получи опрощение и да си възвърне душевното равновесие и покой. Бързам обаче да отбележа много съществена подробност, която за съжаление в досегашните литературно-критически интерпретации на творбата е останала пренебрегната. А тя е свързана с *извънличностната вина*, с факторите, които съдбовно се намесват в живота на човека въпреки волята му, за да го отклонят в "кръчмарската смрадливост" от "моя дълг синовен". Нещо повече, героят е узрял с отговора си на въпроса защо се е стигнало дотам: той не е роден страхливец и "очите ми не са на мокро място". Паралелно с мотива за личната вина, за миговете на слабост, се следи и друга линия, в която същият този мотив е пласиран върху един социално-исторически фон. Както вече отбелязах, още във въвеждащата част на поемата авторът е доловил, че в обществото действат сили, които като "враждебен дух" го отклоняват от дълга и помрачават вярата му в утрешния ден. Това са мрачните сили на злото, които безжалостно мачкат отделната личност, физически и нравствено я осакатяват или унищожават.

Частта, която започва със стиха "Кой? Враговете ни? Как хитро се преструват!" и завършва с уверението, че е намерил вярната посока и че върхът е пред него, по най-убедителен начин говори, че той действително добре познава враговете си. Затова сам си повелява:

За тези дни ти разкажи,
за тровещото лицемерие,
което с клевети, с лъжи
уби там вяра и доверие.

И разказва за неспастрените вчерашни дни, за пиянските клатушкания през нощите, за съмненията и изгубената вяра в смисъла на съзидателния труд, в усилията да се изгради един свят по-светъл, по-човечен:

— Горко ви, хора! — другарували с мечтата.
Горко ви, хора! — трактори възседнали,
разраствали небето и земята,
току-що в космоса погледнали.

— Блазе на вас, неплодни! — без дечица мили.
Блазе на вас, утроби неродили!
Блазе на вас, некърмили гърди!

Това е дъното, бездната, в която се озовава лирическият герой на поемата: усъмнил се е в смисъла на човешкото съществуване. Неверието е изпразнило човека като пещера, в която "лозунгите хвърлени отекват с екот". Тогава точно идва мигът на отрезвяването, на съдбоносните въпроси и трагичните равносметки. Още много преди да се приближи този миг, вече е прозрял истината, че "в мен срещата на две епохи стана, / ехтя у мен двубоят им жесток".

"И тоя век не е ли моя мащеха" — настойчиво се пита поетът, за да си отговори сам с въпрос:

Дали роден съм рано?... Или закъснях?

Ако се съди по поантата на тази възлова в композицията на творбата втора част — той несъмнено е подранил.

Както се вижда, мотивът за *извънличностната вина* на героя съпровожда неизменно неговата изповед. А в третата композиционна част заема централно място. С безпощадна откровеност той тегли чертата между собствената отговорност за "неспастрените дни" и обстановката у нас след Априлския пленум. Сбита, точна и трезва е

равносметката:

Един велик, един брутален век над мен се срути
и в скутите ми своята съдба завинаги остави.
Той безконечното вже на трудните минути
навърза зад челото ми на възели корави.

Това са възлите на напрежението, родени от съмненията, че човек наистина звучи гордо, че дребни хора правят опити да се ровят с мръсни пръсти в душата му, че "безскрупулни в своята нахалност" хора с дребни души "създават отровна атмосфера около него" (Митко Иванов). В интервю пред сп. "Участие" през 1992 г. един от най-близките приятели на П. Пенев през последните години от живота му — Димитър Копчев — е още по-категоричен: "Периода след Априлския пленум Пеньо определи като "азиатски болшевизъм", който ще убива всичко, което не играе по неговата свирка. "Въпреки голямата доза болшевишка наркоза, наслоена в мен, аз вървя горд, несломим, изправен, но аз зная, че ще бъда негова жертва, както Маяковски". Той *вече усещаше творческата си "деградация" и стана жертва на тази власт, която възпя*" (с. 20).

В епохата на "азиатския болшевизъм" естествено поетът не можеше да атакува директно култовските порядки, обстановка и вождове. Но словото притежава страшна сила, когато попадне в ръцете на майстор, и с която никой диктатор, политик или държавник не е успял да се пребори. И поетът стовари справедливия си гняв върху "хлебоедите". Негодуваше срещу издребняването на идеалите, срещу принизяването им до елементарните дертове на бита. Докрай изпълнен със свещен гняв, пита: "Това ли е на времето голямото вълнение?" Още повече, че "светът бакалница и кухня станал е за тях. / За тях партиен секретар си ти, стомах!"

Какво можеше да им противопостави: някакъв изход или мечта? Избра мечтата, за да защити "на времето голямото вълнение". Съмнението, че ще доживее до старини не го напуска, но по-съществената е, че се е родил навреме и че "това столетие сега е мой длъжник!" Единствената му утеха за времето, което ще дойде след него, ще бъде надеждата, че:

И пак ще бъда като барабанчик в похода,
и пак ще видя маршовата стъпка на родината —
аз, глас и съвест на епохата!

Неговото пророчество беше потвърдено по най-безспорен начин от времето. Пеньо Пенев наистина беше първият, който издигна глас на протест и възмущение в нашата литература срещу "азиатския болшевизъм", против мрачните сили на култа и неговите кръстоносци. Неговата поема "Дни на проверка" се появи доста време преди поемите на Валери Петров и на Добри Жотев, преди "безопасните" епиграмни захапки на Радой Ралин. В предговора си към първото издание на "Пеньо Пенев. Стихотворения" (1960) Георги Джагаров пише, че след като поетът е прочел в Съюза на писателите поемата си, тя е стреснала и развълнувала всички присъстващи. И "ненапразно още тогава — продължава Г. Джагаров — един наш голям писател с болка каза: "Трябва да спасим това момче. Та тук има образи, стихове, които са равни по сила на Яворовите".

Но не го спасиха!

И не само това, но и не напечатаха поемата, докато той все още беше жив! Тя се появи в сп. "Септември" в юлската книжка 3 месеца след смъртта му. Зловещият принцип на "бащата на народите" беше спазен — "има човек — има проблем; няма човек — няма проблем!". Пеньо Пенев трезво отчете, че в обстановката на "азиатски болшевизъм" за него и като човек, и като поет — няма място. И за да отвоюва път на поемата си до читателите, прибягна до веронала. Един трагичен жест на протест, който го съприкоснови с безсмъртието.

На 27 април 1959 г. Пеньо Пенев зае запазеното за него място в Менделеевата таблица на българската художествена литература!

Георги Янев

ЗА ЕДИН НЕСЪСТОЯЛ СЕ ЕСТЕТИЧЕСКИ СКАНДАЛ

I. Мистификацията

Първи цитат: *"Но днес пътят е утъпкан, пътят на българската поезия – и ходенето из него е лесно. Твърде лесно...*

Защото тук всичко се свежда до сръчно манипулиране със стихотворната форма; нека кажем – с поетическата форма, която е г о т о в а дадена и на разположение за всеобщо употребление: стих, думи, фрази, образи, епитети, метафори, па и теми... Достатъчно е само да имаме сръчност. А това може всеки горе-долу начетен младеж, всеки гимназист. И те пишат – имат смелост да пишат; печатат, издават, дори редактират списания – "младежки списания..." Младежка литература... Но там е нещастието: че днес литературната работа е л е с н а; което значи профанизирана; което значи шаблонизирана. Въпрос на "чалъм".

Втори цитат: *"Чувството за справедливост налага направо да се каже, че днес стиховете се пишат с голяма леснина. Българската поезия, усъвършенствувала стих и език, е на разположение. Готови са и форми, и образи, и епитети. Наготово могат да се вземат даже и темите. Въпросът се свежда само до обиграност, до известна сръчност на стихотворната техника. Само чалъма да знаеш, и се пише. Написаното се печати, сетне се разглежда, като се нарича поезия. Забележете: поезия! Млада поезия или поезия на младите! Кой ли не пише днес? Кой ли вече не е почувствувал, че е призван за литературна работа! Профанство, архаичност! А иска да мине за нещо ново, полезно, въобще за нещо!"*

Точно 33 години лежат между публикуването на първия цитат и на втория: първият цитат е отпреди 76 години и е из статията "Поезията на младите"[1] от Гео Милев, а вторият[2] е отпреди 43 години и е из изказването на Пеньо Пенев на дискусията за младата поезия, организи-

рана от Кабинета на младия писател през 1957 година — 20, 21 и 22 юни.

За да няма никакви недоразумения, бързам да поясня — Пеньо Пенев е изградил цялото си предварително написано изказване на принципа на литературната мистификация — и ако пикантно-пародийната мистификация със стихотворението от пет строфи, с което той скандализира участниците в обсъждането на младата поезия, за да илюстрира позицията си за равнището и постиженията на младата поезия, е разшифрована, то мистификацията с цялосното изложение на изказването му остава неразбрана както от всички участници в дискусията, така и от автора на доклада за младата поезия Георги Джагаров. Мистификацията остава неразбрана и от председателя на заседанието Любен Георгиев, който по-късно в книгата си "Поетът с ватенката" — многократно издавана, допълвана и преиздавана, ще се опитва доста нескопосано да "оневини" Пеньо Пенев за някои негови "остри, но справедливи думи"[3], ще се опитва да защити доклада на Георги Джагаров, омаловажавайки цялото изказване на Пеньо Пенев и какво ли не, само няма да се досети, че Пеньо Пенев, опирайки се на принципна статия на Гео Милев отпреди 33 години, се опитва да провокира естетическите възгледи на критици и поети от своето поколение и да предизвика естетически спор за настоящето и бъдещето на новата българска поезия.

Мистификацията на Пеньо Пенев си остава неразшифрована и десетилетия след смъртта на поета. До днес. Защо — няма да коментирам.

II. Причините и целите

В цялостния си замисъл за своето изказване на дискусията, а знаем от спомените на неговите приятели, че се е готвил сериозно, Пеньо Пенев избира провокацията, компилацията и мистификацията. Търсил е естетическия скандал или най-малкото — сериозния естетически спор. И тъй като нормалният естетически спор е бил немислим, това е било ясно за Пеньо Пенев, той прибягва до един рядко използван "жанр" — литературната мистификация.

Идеята за мистификацията се ражда на базата на идентичността — от една страна е обсъждането на младата поезия през 1957 година, а от друга — статията на Гео Милев със същото заглавие и сходни

проблеми.

Компилирайки стихотворение от пет строфи на петима поети, веднага след финала му Пеньо Пенев обобщава: *"Всеки може да напише днес такива. Дори гимназистите. Дори и те."*[4] В оригинала при Гео Милев тази мисъл звучи така: *"А това може всеки горе-долу начетен младеж, всеки гимназист. И те пишат."*[5] По-нататък в изложението си Пеньо Пенев продължава: *"Вие сами виждате колко лесно може да се пише, когато нямаме какво да кажем."*[6] При Гео Милев — *"Без труд се пишат днес стихове и това е така лесно, когато нямаме какво да кажем."*[7] Аргументирайки по-обобщено схващанията си за поезията, Пеньо Пенев казва: *"Няма тревога, значи няма поезия, защото поезията е вълнение и тревога."*[8] Ето как лаконично се е изразил Гео Милев: *"А изкуството е тревога..."*[9] В края на написаното си изказване Пеньо Пенев обобщава: *"В нашата млада поезия е отдавна, отдавна време да се влеят нови, живителни, сурови сокове... Стига с това епигонство, стига с това болно и унизително каканижене!"*[10] Гео Милев го е казал така: *"Поезия, която е типична проява на една упадъчна епоха — епоха без смисъл и ценности. Една епигонска поезия! (...) Българската поезия има нужда от оварваряване. От сурови сокове."*[11]

Тези сравнения между двата текста — статията на Гео Милев "Поезията на младите" и изказването на Пеньо Пенев, дават достатъчно основание да говорим за умишлена литературна мистификация. Впрочем Пеньо Пенев има предразположение към мистификацията и към акростиха при определени поетически или граждански цели. Това е известно. Нещо повече — и в оригиналното си творчество той често прибягва до скрити цитати от други автори, което, кой знае защо, се подминава от литературните изследователи. Едно аналитично изследване на откровени "заемки" от руския символизъм по всяка вероятност ще разкрие един по-различен Пеньо Пенев: елегичен и скептичен в целостта си като поетическа натура с очевидни самонасилени външноформални внушения.

Пеньо Пенев мистифицира статията "Поезията на младите" на Гео Милев по няколко причини: пълното сходство на заглавието на статията с темата на дискусията, от една страна, а от друга — заради споделяните от него схващания, изразени още преди 33 години, че

поезията трябва непрекъснато да се обновява — не може да се епигонства установена естетика, защото, както казва Гео Милев, това е занаят, а не творчество. Същия израз, "занаят", ползва и Пеньо Пенев.

III. Участниците

Мнозина с късна дата си "спомнят", че са чели предварително написания от Пеньо Пенев текст. А авторът на "Поетът с ватенката", който е председател на събранието, документира: *"Преди да започне събранието, се срещнахме за малко с него... През това време ми даде да хвърля поглед върху неговото изказване, което беше написано... още докато се колебаеше дали да се запише* (за изказването — б. м., Г.Я.), *аз сам го подканих настойчиво, защото бях уверен, че той ще защити своите позиции на поет, а това бяха позициите на ярко изявената гражданска лирика, на партийната и социалистическо-реалистическа позиция."*[12] Да оставим настрана оценката на Любен Георгиев какви са естетическите и гражданските позиции на Пеньо Пенев в написаното му изказване (а защо да не кажем: май повече на авангардиста Гео Милев), по-важно е друго: ако той наистина е "хвърлил поглед" върху написаното от Пеньо Пенев, не е ли съзрял компилацията със стихотворението от петимата поети, къде в текста е "видял" идеи от *"партийната и социалистическо-реалистическа позиция"*. Не търся отговори на тези въпроси. Единственият, който донякъде е бил запознат с намерението на Пеньо Пенев да мистифицира изказването си, е Усин Керим. Единствен той по време на дискусията в своето изказване подкрепя Пеньо Пенев: *"В нашата млада поезия се получава това, че ако отпечаташ едно стихотворение, написано от един автор, а подпишеш друг поет, никой няма да разбере това."*[13] Явно Усин Керим също иска да тласне дискусията към основното в изказването на Пеньо Пенев — за унифицирането на поезията, за вкарването ѝ в определени норми.

IV. Бунтът

Откъде и защо е този бунт на Пеньо Пенев? Защо не приема оценките на Георги Джагаров за равнището на младата поезия, която по-късно ще наричаме "априлска", от какво се страхува и за какво предупреждава чрез мистификацията си?

Нека преди това направя едно пояснение.

Гео Милев води много естетически битки в началото на века. Още от 1914 година, едва 19-годишен, той се посвещава на реформирането на българската култура, на модернизацията и европеизацията ѝ. Битовата изолираност и изчерпаните възможности на реализма са сред основните недъзи на културата ни според него. Епигонството на реализма е на прицела на младия творец, който воюва с "вазовщината", като под "вазовщина" разбира закъснелите епигони на Вазовата реалистична поетика, на която противопоставя "модерната поезия" и "модерната душа". Само няколко години по-късно със същата страст Гео Милев ще открие фронт и срещу закъснелите "епигони на символизма" в статията си "Поезията на младите". В условията на бързо развиваща се млада българска литература такъв "поврат" не само че не е изненада, той говори за изострени естетически сетива, за литературна принципност и непоколебим дух при отстояването на новото и модерното в изкуството. Гео Милев е удивително последователен в битките си срещу всичко застойно в културните процеси, има изключителен усет за старото, ретроградното — даже и в зародиш — в изкуството.

Няма съмнение, че Пеньо Пенев не само добре е познавал статията на Гео Милев "Поезията на младите", но и споделените там естетически принципи са му допадали, защото умело ги "адаптира" към проблемите — естетически и граждански, — които стоят за разрешаване пред младите поети на 50-те години. В основата на тревогите на Пеньо Пенев е проблемът за схематизма в поезията. И проблемът за литературното епигонство, което е следствие на схематизма. За него замяната на един вид схематизъм с друг е неприемлива. Чертаенето на нови схеми е предусетено болезнено: *"Имам предвид в своето отрицание повече ония стихотворения, които в доклада бяха сочени като някакъв пример, като някаква мостра..."*[14], обосновава естетическите си позиции Пеньо Пенев. Поетът от Добромирка със своето незавършено средно образование, който не притежава ерудицията на Гео Милев, интуитивно, в резултат на честността и гражданската си непримиримост, съзира опит младите поети да бъдат вкарани отново в удобен коловоз (*"пример"*, *"мостра"*) и реагира спонтанно и крайно. Бунтът му не е персонален, не е срещу личности, бунтът му е принципен. Той е в защита на поезията от всякакви посегателства, ограничения и

схеми. Бунтът е за свободата на поетическото слово. *"Свобода поетът трябва да има. Това е част от народната, партийната съвест... Но свобода на всяка цена – и за декаденти, и за фашиствуващи писачи – не!"*[15] е казано черно на бяло в доклада "В защита на поезията" от Георги Джагаров. Смесването на естетическите принципи с партийната лексика е най-невинното доказателство за догматизъм, схематизъм и ограничения. Пеньо Пенев, който вече е бил наричан неедноктатно "декадент", е бил наясно каква е тази "*защита на поезията*". И реагира по единствено възможния начин за онова време, реагира по пеньо-пеневски — чрез мистификацията. Надявал се е изказването му да послужи за основа на естетически спор, затова се е "подсигурил" с принципните естетически идеи на Гео Милев. Има още едно доказателство, че Пеньо Пенев е търсил сериозния спор — записан сред последните от изказващите се на втория ден, той моли да бъде допуснат на трибуната още в самото начало[16]. Наивно се е надявал, че сериозността на въпросите, които повдига, макар на моменти да са шаржирани, ще тласнат дискусията към дълбочината на проблемите.

VI. Грешката

За съжаление до естетически спор не се стига, защото Пеньо Пенев допуска една "грешка": завършвайки написаното си изказване, той е провокиран от първите редове в залата, а знаем кои стояха на първите редове, и продължава изказването си, но вече без да чете — поставя болезнения въпрос за "грижата за младите". На прословутия негов зов: *"Ние не искаме много. Ние искаме работа. Ние искаме хляб..."*[17], от първите редици в залата идва известният рефрен: *"Ракия! Ракия искате!"*[18], с което се слага началото на един извънлитературен скандал, който ще съпътства Пеньо Пенев до самата му смърт. Принципните въпроси и проблеми, които поставя Пеньо Пенев чрез написаното си слово-мистификация, са за настоящето и бъдещето на поезията, но те остават на заден план, на преден план излиза "нетактичността" му.

VII. Последствията

Отговорът на самото заседание е залпов — колко лева бил взел Пеньо Пенев от фонда на СБП, колко командировки са му изплатени,

колко пъти се напивал в Димитровград и пр., и пр. Следват антрефилето "Позорно произшествие"[19] в "Народна младеж", добруджанският му период, упреците за "упадъчната му поезия", заплахите от разгром на стиховете му в "Работническо дело"[20], което си е жив линч. Следват "безпричинната меланхолия", гарнирана с приготвеното за печат съобщение от Секретариата, Президиума и партийната организация на СБП, редакциите на "Литературен фронт", "Пламък" и "Септември", ръководството на Литературния фонд, Издателство "Български писател" и Кабинета на младия писател, че всички тези институции заедно и поотделно *"нямат нещо общо с лицата Пеньо Пенев и Усин Керим и където се представят за техни пълномощници, да бъдат разобличавани и предавани на органите на властта"*[21], което си е за онова време ни повече, ни по-малко преждевременно приготвен "литературен некролог". Следват десетките унизителни писма-извинения до високопоставени ръководители на СБП, редакции и вестници за реални и мними простъпки на Пеньо Пенев. Следват безразличие от страна на литературните издания към най-зрелите творби на Пеньо Пенев, умишленото задържане и непубликуване на "Дни на проверка" в "Литературен фронт", отговорът на Издателство "Български писател" за стихосбирката му "Когато се наливаха основите" се бави с месеци. Следва лечение. Следва Димитровград. Следва самоубийството.

Машината е работила безотказно. После пак продължи да работи.

После всичко е ясно: издания, преиздания, Димитровска награда, изследвания, паметници, изучаване в училище... Мъртвият Пеньо Пенев лесно можеше да бъде манипулиран, в това отношение имаме дълги традиции, живият беше неудобен, скандален, бунтар. Беше неуправляем.

VIII. Хипотезата

Трудно е да се каже какви щяха да бъдат последствията за българската поезия, ако Пеньо Пенев беше успял да предизвика естетическа дискусия, какъвто е бил замисълът му. Знайно е, че в историята, още повече в литературната, *"ако"* не съществува. Опасността от унификация (и формална, и съдържателна) на литературата, която Пеньо Пенев предусети още в средата на 50-те години (*"пример"*,

"*мостра*"), се прояви за дълги години. И всякакви опити за отклонения от "правата линия" бяха парирани. Понякога и от най-високо място.

Обещах да не коментирам защо мистификацията с написаното изказване на Пеньо Пенев не е разшифрована. Наясно съм, че много често този тип разкрития стават случайно, в повечето случаи от непрофесионалисти. Това е обяснимо. По-трудно обяснимо е защо Пеньо Пенев на самото обсъждане назовава имената на петимата поети от стихотворението-мистификация, а за по-сериозната мистификация — за цялостното си изказване — замълчава. Мълчи и по-късно. Почти необяснимо е, че никой от близките му приятели не знае за нея. Няма слухове, няма и легенди... Навярно могат да се изградят поне дузина хипотези. Аз лично, колкото и да съм против хипотезите, познавам тяхната коварност, на този етап, с цялото си вътрешно съпротивление, приемам само едно обяснение. След "*грешката*" с *ненаписаното си изказване*, след организирания удар по младия поет, след липсата на подкрепа от събратята-поети (с изключение на Усин Керим[22] и донякъде на Константин Павлов[23]), Пеньо Пенев, усетил изместването на основните естетически проблеми по линията и плоскостта на етическите, за които той не е бил подготвен, дава воля на уязвеното си човешко честолюбие, влизайки в банален спор с опонентите си. Спор, в който е бил обречен. Само след няколко дни вече усещал как "примката" се затяга около него. Изпуснал момента да разшифрова мистификацията си на самото събрание, след време е било безсмислено: това би вгорчило още повече дните му. Намесването името на Гео Милев би ожесточило допълнително опонентите му, които и без това са били изключително единодушни. Оставало е само да разберат, че един недоучен младеж се е подиграл с тяхната сериозна "начетеност". В крайна сметка Пеньо Пенев е снизходителен към опонентите си, спестявайки им един неописуем литературен резил. Имал е, разбира се, различни възможности да ги уязви, но се отказва от всякакъв "чалъм", с което доказва, че е последователен както в естетическите си принципи, така и в етичните.

IX. Равносметката

Пеньо Пенев се опита да защити достойнството на поета и на поезията в сложни и трудни години. Не успя, но поне направи усилия

за това. Самоубийството му, колкото загадъчни и противоречиви да са причините и подбудите, в крайна смека се оказа за съжаление най-сигурната защита на личното му достойнство, на поезията му. Затова, каквито и *преоценки* да правим, Пеньо Пенев се нарежда до десетките *убити* и десетките *самоубити* поети в името на свободното поетическо слово.

Странно е, че днес продължаваме да *самоубиваме* поета Пеньо Пенев — като го изхвърлихме лекомислено (а комай повече конюнктурно) от училището, подминавайки го като поет, като го иронизираме и профанираме. Какво да се прави — ние, българите, най-обичаме да оспорваме безспорното в културното ни наследство. Впрочем обратното нямаше да е нормално. За нас!

Бележки:

1. Милев, Г. Поезията на младите. — Пламък, 1924, № 2, с. 67-70.
2. Пенев, П. Със сърце и дълг. — Септември, 1957, № 9, с. 141-142; Георгиев, Л. Поетът с ватенката. С., Профиздат, 1982 , с. 412-432.
3. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 414.
4. Пак там, с. 417.
5. Милев, Г. Цит. съч., с. 68.
6. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 417.
7. Милев, Г. Цит. съч., с. 68.
8. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 419.
9. Милев, Г. Цит. съч., с. 70.
10. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 419.
11. Милев, Г. Цит. съч., с. 67, 70.
12. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 414.
13. Керим, Усин. — Септември, 1957, № 9, с. 144-145.
14. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 418.
15. Джагаров, Г. В защита на поезията. — Септември, 1957, № 8, с. 142-156.
16. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 415.
17. Пак там, с. 421.
18. Пак там, с. 424.
19. Барух, Арманд. Позорно произшествие. — Народна младеж, № 155, 3 юли 1957.
20. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 455.

21. Пак там, с. 545.

22. Янев, Г. Срещи. С., Изд. Захарий Стоянов, 1998, с. 43-49. С Усин Керим водихме разговори на включен магнетофон в края на 70-те години. Интересувах се от общите им литературни скандали с Пеньо Пенев. Още приживе на Усин отвсякъде отказваха да публикуват интервютата. Оправданието беше общо: "Да, Усин е интересен поет, но вече не е актуален, не са актуални и спомените му." След много години публикувах част от спомените на Усин Керим в книгата си "Срещи". Ето няколко откъса, които имат индиректна и директна връзка с изследването:

— О, много са грешките ми, но не само не съжалявам, за някои щуротии ми е даже драго... Бях кандидат-член на СБП, трябваше да ходим на литературно четене в Русе, а взехме, че се напихме една група приятели, ама юнашки се напихме. И решихме да ходим на гости на една актриса. Всеки от нас взе по една бутилка, все различно питие. Аз носих коняк и, какво ми е хрумнало, влизам в американската легация. Сядам на стълбището и започвам да отварям бутилката. Чувам по едно време токчета — так-так-так — после се чу писък на жена и я видях да тича нагоре. Идва милиционерът, но не смее да влезе, щото ще стане още по-голям гаф, прави ми знак да изляза. "Чакай, викам му, ще си глътна малко питие и тогава". По устните му обаче разбирам, че ме псува. Оставям бутилката, излизам при него и го питам: "Ти защо псуваш бе, миц...", като че ли всичко ми е наред. "Ти си поставен, продължавам аз, да пазиш. Що не си гледаш работата, ами псуваш български поет?" Той посегна към кобура, аз му извих ръката, взех му пистолета, цапнах го с него и хукнах. Обаче усещам, че ме гонят. Изтрезнях и хвърлих пистолета. Влизам в квартирата с взлом. Хласкам вратата, хазаинът изскочи от стаята, аз го хващам и му викам: "Слушай, няма да отваряш, който и да чука. Ще кажеш, че държа нож!" Звънят след малко и хазаинът пропя: "Ето го, тука е, другари, но държи нож и не смея да отворя, ще ме заколи!" Отивам сутринта сам в участъка, следователят клати глава: "А, за Белене си, за Белене... Знаеш ли, казва, какво си направил? В американската легация да влезеш..." Обискираха ме, видяха билета за Русе, картата ми на кандидат-член на СБП и веднага звъннаха на Караславов. Той беше председател на съюза и казал да ме пуснат. После ме изключиха от Съюза и четири години не бях...

— Буйността на характера ли ви сближаваше с Пеньо?

— Бяхме едни и по дух, и по чувства, и по лудории. Е, много се запивахме, но това бяха щуротии на младостта. Пък може да е имало и едно неосъзнато бунтарство към нередностите, които вече хич не бяха малко...

— Как посрещнахте дописката на Арманд Барух във в. "Народна Младеж" през 1957 г. срещу теб и Пеньо Пенев?

— Не бях я чел. Една сутрин ме събуди Пеньо. Държи вестника и казва: "Ставай, отиваме да трепем Арманд!" Прочетох дописката и веднага се съгласих... Чакаме пред писателското кафене. Ще го претрепваме, то се

знае, макар писанието му да е по поръчка, но беше зловещо и несправедливо. В това време ни видя Христо Радевски. Пита какво правим и ние чистосърдечно си признаваме. Качи ни в кабинета си и почна: "Не така, момчета, млади сте, талантливи сте, що ще се затривате... Я оставете това, че е несправедливо, несправедливо е, но не бива..."

— Усине, на обсъждането на младата поезия през 1957 г. Любен Георгиев пише, че Пеньо Пенев е бил абсолютно трезвен, а оставя впечатлението, че ти си бил пияният. И оттам е станал скандалът...

— Скандалът има други корени, но най-напред за това кой е бил пиян и кой трезвен... Преди обяд се видяхме с Пеньо. Отидохме до Съюза. Бай Иван, портиера, го нямаше, щяхме да му искаме вечните си аванси... Попаднахме на Георги Караславов, така и така, разправяме му, днес Младен Исаев има рожден ден, искаме да му идем на гости, да го поздравим, защото е голям поет, но нямаме пари..." Ако ви дам 5 лева, рече Караславов, ще купите една бутилка ракия и няма да идете да поздравите Младен. Затова — бръкна се — на ви 1 лев, купете му букет китки, той ще ви почерпи, щом толкова не можете без ракия..." Което си е право, право си е — чак толкова не го харесвахме като поет, но като човек беше добряк, пък и Людмила беше наша приятелка. Взехме букета, вървим и се чудим какъв подарък да му направим. Съчинихме му стихотворение — единият куплет от Пеньо, другият от мене. Пристигнахме, Людмила ни покани, Младен бил на среща с кварталната ОФ организация, извади бутилка ракия и мезе... Приключваме с бутилката, когато се прибра бай Младен. Много се зарадва, само дето не се разплака, като му зачетохме стихотворението, посветено на него, и рече на Людмила да донесе друга бутилка. "А-а, другарю Исаев, решили сме с Пеньо да се изказваме, Пеньо даже си е нахвърлил изказването, ще ни обвинят после, че сме били пияни." На Младен обаче не му се тръгва, драго му е, че млади поети са го почели, че харесват поезията му и продължихме с пиенето. Как Любен после е разбрал, че аз съм бил пиян, а Пеньо трезвен, не мога да знам...

— Изказването на Пеньо все пак е публикувано...

— Така е, но не е публикувано цялото изказване на Коста Павлов. Тогава той направи най-искреното изказване. И Пеньо. Пеньо ми го чете от хвърчащи листи няколко дни преди това. Накрая направи и мистификацията с петте строфи от различни поети, които представи като отделно стихотворение, за да се види колко много са унифицирани поетите.

— Кога научи за самоубийството на Пеньо? Ти не си на погребението му...

— Пеньо правеше много опити за самоубийство. Последната ни среща беше на гарата в София. Аз заминавах за Сливен, той на другия ден — за Димитровград. При раздялата ми каза, че се виждаме за последен път. "Дрънкаш глупости!" му рекох, защото той се беше прощавал с мене няколко пъти. Два или три дни след самоубийството му прочетох информация във в. "Ли-

тературен фронт". Веднага отидох в Димитровград. От шефа на милицията научих, че имало и прощално писмо до мен. Взел го Георги Джагаров. От милицията отидох на гроба на Пеньо. Носих бутилка ракия, пиех и го поливах, макар да знам, че се полива с вино. Поплаках си хубаво...

— ***Такова писмо до тебе, Усине, не е известно?***

— Не е и още дълго няма да е известно.

— ***Какъв е проблемът?***

— От Димитровград отидох при Георги Джагаров. Той помни, че като влязох, видях ключ на вратата и го завъртях, сложих го в джоба си и му казах само едно: "Писмото!" Въртя, сука, но ми даде да го прочета с предварителното уверение от моя страна, че няма да говоря за съдържанието му известно време. Обещах.

— ***Разбирам, че няма да ми кажеш нищо, след като си обещал?***

— Няма, но следа ще оставя за писмото, защото в него Пеньо споменава много имена, които, ако не пряка, са косвена причина за фаталното му решение.

— ***На писатели или на политици?***

— На всякакви...

П.П. Този разговор за предсмъртното писмо на Пеньо Пенев го водихме през март 1980 г. в дома на Усин в Чепеларе при едно от моите гостувания. Някъде около полунощ Усин се разприказва за писмото, аз по негова уговорка обещах да не задавам въпроси за подробности, но все пак се изкуших. Усин се разсърди от нетактичността ми и спрях магнетофона... Сутринта поетът бе мрачен, мълчалив, като че ли и малко гузен. На изпроводяк живна и ми рече: "Да не мислиш, че снощи съм плещил глупости? Вече букадар години искам да разкажа за това писмо, но на кого? Все пак ще оставя следа за него, защото в писмото е цялата истина за смъртта на Пеньо..."

На 1 май същата година следобед ме извикаха в пощата. На телефона бе Усин, беше държал линията близо 15 минути. "Чете ли "Литературен фронт"? — директно ме запита. Казах, че вестникът още не е пристигнал, пък и заради празника едва ли ще го получа същия ден. "Измамих ги, мамка им... — боботеше Усин явно много възбуден. — При цялата им доказана цензура не знаят да четат между редовете..."

След някалко дни вестникът беше в ръцете ми. Отбелязваше се 50-годишнината от рождението на Пеньо Пенев. На стр. 5 имаше един кратък спомен на Усин за Пеньо, озаглавен непретенциозно "Първата среща". Наред с прочутия за приятелите куплет, който Пеньо в момента на запознанството импровизира: "Усин Керим, Усин Керим, честита, братко, стихосбирка. / По тоя случай да вървим / юнашки да се понафиркаме...", следваше едно изречение, което даже "композиционно" не се връзваше със спомена: ***"Ако не друго, то поне Георги Джагаров и Митко Иванов знаят, че едно от последните посмъртни писма на Пеньо е адресирано до мен."*** (Литературен

фронт, № 18, 1 май 1980, с. 5).

Преди време, съвсем наскоро, прочетох в непубликуваните спомени на Атанас Дренчев от Стара Загора, приятел на Усин още от младини и познат на Пеньо, същото признание на Керим за това "мистично" писмо на Пеньо до него. Значи Усин двойно се е застраховал истината за това писмо да се научи. Не е чудно и пред други да е говорил за него. Кой всъщност крие писмото? И защо?

23. Георгиев, Л. Цит. съч., с. 422. Цялостното изказване на Константин Павлов също не е публикувано. Публикувано е в "Поетът с ватенката" само отношението му към "грижата за младите", но доколко е истинско като цяло, е съмнително. Самият Л. Георгиев в "Поетът с ватенката" (с. 419) признава: "После, когато съкращавах и редактирах изказванията за печат..." Независимо от "съкращенията" и "редактиранията" на Л. Георгиев изказването на Константин Павлов добре "илюстрира" същината на "грижата за младите": "Между другото искам да разкажа как Писателският съюз подпомага младите. Става въпрос не за материалната, а за етическата страна на въпроса. Почти всеки, който е помолил, му е било помогнато в известна степен. Това не може да се отрече. Но интересна е самата процедура. Извикват младия автор и му съобщават: "Ти си некултурен, ти си пияница, ти си развратник, изобщо ти си идиот, но ние имаме намерение да ти помогнем." (Оживление и смях.) И след това започват да помагат: протакат работата, принуждават го да се унижава и след като убият достойнството и гордостта му, съобщават му, че работата е уредена наполовина. Но преди това той трябва да целува ръка и да обещае, че ще бъде добро и послушно момче. Едни не издържат на тази процедура, но тези, които издържат, стават любимците, защото за някои хора от съюза, пък и не само от съюза, мълчанието и липсата на гордост са доказателствата, че младият човек има писателски качества..."

Иван Русев

ТЕАТЪРЪТ И ПОЕТЪТ

След поезията от всички изкуства театърът имаше най-дълбоко присъствие в живота и съдбата на големия български поет Пеньо Пенев.

От времето на 1950-а, когато работех с него в редколегията на вестник "Строим Димитровград", до последните минути на живота му — през нощта на 26 срещу 27 април 1959, театърът беше важна част в духовния му мир, а актьорите — между най-близките му приятели, сродни души от неговата "кръвна група".

Спомням си с какво вълнение и увлечение Пеньо участваше в разговорите в редакцията, които се водеха в ония години на тема необходимостта от професионален театър в града.

По това време сред строителната шарения се беше сформирала и полупрофесионална трупа начело с режисьора Вихрони Чачановски. Тя подготви два спектакъла: "Еснафи" на Горки и "Свои хора сме — ще се разберем" от Островски. За консултации в хода на репетициите идваше големият български режисьор Боян Дановски. Той силно впечатляваше с облекло, обноски и теми на разговорите в ония първи години, когато в града имаше много ентусиазъм и два сезона: кален и прашен. Както всички софийски гости от сферата на изкуството, и той се отбиваше в нашата малка редакция. Слушахме го със зяпнала уста, когато ни разказваше впечатленията си от театралното изкуство на Германия и Русия и мисля, че това бяха първите "общообразователни лекции" по театър за рошоглавия поет, дошъл от Добромирка да строи Димитровград. Пък и за останалите поклонници на Мелпомена в редакцията: Митко Иванов, Лада Галина, Сергей Елмазов, моя милост и Гено Банов. Две години по-късно, когато се откри през 1953 г. професионален театър в Димитровград, Пеньо се завърна от казармата. Той гледаше всички постановки на театъра, дружеше с режисьора Николай Гунов, който също пишеше стихове, общуваше с голяма част от актьо-

рите и надничаше на репетициите.

През сезона 1956-1957 в Димитровградския театър се постави пиесата "Женитба" от Гогол. Режисьор беше Никола Ковачев, а централната роля — дебют в професионален театър на Ицко Финци. Премиерата стана празник в града. Дял в този празник имаше и Пеньо. Драматургът ни Зунка Янкова, дошла от Московския театрален институт "Луначарски" и приятел на поета, го убеди да напише текста на програмата за спектакъла. Пеньо със свойственото му увлечение го стори за една нощ и гордо отказа всякакъв хонорар.

По това време се празнуваше 100-годишнината на българския театър. Пеньо написа във вестника дружески шаржове — закачки за няколко души от театъра, в това число и за мен — най-младия тогава директор на театър в България.

През 1956 г. беше отпечатана единствената му приживе книга "Добро утро, хора!". Тя е посветена на димитровградци. Подари я с автографи на няколко души от театъра. На моя екземпляр е написал цяла страница, която завършва с думите:

Нека нашата дружба
остане хубава като старото вино!

Мисля, че остана! И не само с мен, а с хората на Димитровградския театър. Те следяха и се вълнуваха от сложната му съдба, от голямата му поезия, която създаваше, когато вече не беше постоянно сред тях в Димитровград и само епизодично, за по-дълъг или по-кратък период, идваше в града.

В началото на 1959 г. Пеньо отново се завърна в Димитровград. През тези последни месеци от живота му най-близките му хора бяха няколко млади журналисти и актьори от театъра. Добре си спомням една вечер в квартирата на актрисата Румяна Бочева, когато ни чете едно от най-силните си произведения — "Епоха". Беше много тъжен и страстта му към алкохола се беше засилила...

На 11 март 1959 г. в партийния кабинет имаше литературно четене, което ще остане като жалон в културната история на града. Тогава за пръв път в претъпканата зала пред димитровградци прозвуча поемата "Дни на проверка". Пеньо говореше гърлено, понякога с леко заекване, а рецитираше прекрасно. Аплодисментите гръмнаха в зала-

та, когато се провикна с последния стих:

На път!
Човекът е човек тогава,
когато е на път!

Излязохме от залата зашеметени. Много хора разбраха тази вечер, че са слушали стихове на един от големите поети на България. Помня как драматургът на театъра Злати Терзиев възторжено го поздравяваше и убеждаваше, че трябва да напише пиеса.

Впрочем да отворя една скоба — на тази тема и преди това бяхме говорили със Зунка Янкова. Той обещаваше, но нищо не се получи.

На 26 срещу 27 април 1959, когато поетът гълта 60 таблетки веронал в стая 118 на хотел "Москва", той е наясно какво ще следва след кратко време. Изправен очи в очи пред смъртта, пише в бележника от "Димитровградска правда" последните си редове и кратки писма. Те са до Георги Джагаров, Митко Иванов, кмета на града Петър Йорданов, началника на МВР, поета Иван Жеглов и други. Всички те са публикувани в книгите на Любен Георгев и Митко Иванов. Не е публикувано само прощалното му писмо до артистите от Димитровградския театър. Аз го знаех, но дълго време го смятах за изгубено. Открих го през 1983-а.

"Искам да предадете на всяка цена поздрави на театралите Тошко Художника, Ангелина, Румяна, Любчо, Г. Димов, Славейко и Надя, Ангел и Иванка, Иво и Г. Пенев и Златина – добра актриса и на всички..." Това е сбогуването на Пеньо с Димитровградския театър.

Актьорите и служителите на театъра, съкрушени също, на другия ден казаха своето "Сбогом" на Пеньо. Хората, които изпратиха поета, не бяха чак толкова много. Между тях бе малка група писатели, дошли от София. Но както пише на с. 178 в книгата си "Романът на един живот" Митко Иванов: "Вървяха неговите почитатели и най-много бяха от Димитровградския театър и строителните организации".

Бих искал в интерес на истината да отбележа още един факт. В известната книга на Любен Георгиев "Пеньо Пенев — поетът с ватенката" пише, че за посмъртното удостояване с Димитровска награда на Пеньо Пенев предложението не е било направено от Съюза на писателите, а от в. "Димитровградска правда". Пълната истина е посочил в

своята книга Митко Иванов: "В разговор с Иван Русев, тогава директор на Димитровградския театър, решихме да направим предложение от името на редакцията и театъра. Иван се зае и на следващия ден донесе проекта, който беше написал" (с. 190).

След смъртта на Пеньо Пенев актьорите от Димитровградския театър бяха първите, които направиха рецитали по неговото творчество. С рецитали от стихове на Пеньо Пенев обикаляха страната години наред Любомир Абаджиев, Стоян Гъдев, Георги Пенев.

В това отношение има покъртителен случай. Един от най-добрите актьори на театъра, Пенчо Ташев, след неуспешна операция остана инвалид — неподвижен от кръста надолу. Той приживе беше от близките на поета. Пенчо Ташев направи също рецитал по поезията на Пеньо Пенев и излизаше на сцената в медицинска количка.

През последните години тази традиция на димитровградските актьори от миналите поколения се продължава от Константин Стайков. Мисля, че тя никога няма да секне.

Вихрен Чернокожев

КОЙ САМОУБИ ПЕНЬО ПЕНЕВ?

Този въпрос не е мой. Зададе го преди около година Атанас Стоянов; близък приятел на Пеньо Пенев, той би трябвало да знае поне част от отговора, но предпочита да мълчи. Ако е вярно, че добре зададеният въпрос съдържа поне половината от отговора — благодарен съм му. Защото той отваря пътя за един друг, различен поглед към житейската и творческата орис на Пеньо Пенев.

От ученическите си години помня монументалните клишета, с които затрупваха поезията му: "поет на социалистическото строителство", "поет на комунистическото дръзновение", "поет на бригадирското поколение", "поет на Димитровград", на комсомола и още много други "поет на...". Бяха му възложили да е барабанчик в похода, и той съответно изпълняваше тази роля, макар че в края разбра: друг държеше палките на барабана. Ако я освободим от клишетата, поезията му е разказ за странстванията на една душа, която никъде не може да намери своя смисъл, за да бъде пак което е била.

По природа силен, образцов Аз със своя зряла идентичност — въпреки внушенията на идеали и крушенията на идеали (а може би тъкмо поради тях) — Пеньо Пенев не е създаден послушно да марширува във фронтово бойните редици на организираната посредственост. Пак казвам: ядрото на собствената му ценностна система е да бъде себе си — каквото и да му струва това — да бъде образцов Аз, който не живее по рецептите на колективните норми, стандарти, предписания, ценности. Той казваше: "На тоя свят за мач и вкусничка чорба не съм дошъл." Чувам гласа му в едно писмо от август 1952 г.: "Аз обичам самостоятелните хора. Моят живот не е хилаво цвете в саксия и не живея по рецепти."

Защо поетът, който тръгна с божественото самочувствие да е пророк и вестител на нова епоха, се усети безроден и сразен далеч

преди Христовата възраст? Дъвкано и предъвквано е, че го погубили "болестта", "лошата среда", "отровната атмосфера". Дотук само едно е истина: Пеньо Пенев е поет на своите неврози. Но друга е човешката му драма: възторжено да възпяваш наливането на основите на едно почти приказно доизмислено общество, а всеки ден да ти доказва, че животът, който живееш, е нетърпимо лишен от основи. Това ли е светът? Това ли е съдбата на човека? — пита Пеньо Пенев в едно от предсмъртните си стихотворения ("Завинаги ще стихнеш ти, отрудено сърце!..."). И още: "Това ли са делата, / радостите, любовта? / — за които някога мечтахме."

Дълъг е пътят от площадния епос до ада на собственото Аз. Обездомен, обезверен, през пристъпите на вери и съмнения, на неосъществености, Пеньо Пенев руши живота си с надеждата да не изпадне в собствената си бездна. Напразна остава и най-голямата му надежда: да се изгуби във вярването, в искрената юношеска привързаност към една идея, наречена комунизъм. Идея, която сам доизмисляше, за да е по-привлекателна, по-човешка. За него тя не е даже и идея, а приказка от бъдещето. Единствената му ода за комунизма е в бъдеще неопределено време. Уви, мисленето на поета за Негово Величество човека като "владетел на трон от упорство, мечти и бетон" също е от областта на фантазното мислене. Макар че той знаеше: от "метал и цървули" емблема не става. Пеньо Пенев едва ли е чел Юнг, но безкрайната чувствителност на неговото Аз, живата сила на всичките му страсти и неволи, го накараха в края на земните си дни да предусети: идентификацията с колективния идеал неизбежно води до инфлация.

Тук стигам до главното: убиецът на Пеньо Пенев, мерзкият отровител, който из ден в ден му поднасяше чашата с отрова, е чудовищният, невъзможният социален експеримент, наречен социализъм по български, а всъщност по съветски образец. Единствената противоотрова са поетовите самоиронии и ирониите му към рано срутилия се над него "брутален век". Из предсмъртните бележки на Пеньо Пенев: "Ех, епохи! Порок ли е станало, та уморявате поетите все млади." Какво е това? — началото от недописан спомен за Ботев, Яворов, Димитър Бояджиев... Прав е Димитър Бочев, че "в цялото си неизчерпаемо жанрово и гражданско многообразие" българската литература — от Кирил и Методий през Ботев, Алеко Константинов, Яворов, Гео Милев, Вап-

царов, Пеньо Пенев, чак до Атанас Славов и Петя Дубарова е "литература на преследвани и убивани писатели" (вж. сб. "Аз бях той. 121 документа от и за Горги Марков". С., 1999, с. 332). За тях изгнанието и смъртта наистина се превръщат в литературна школа.

Има една древна мъдрост: "Живите затварят очите на мъртвите, мъртвите отварят очите на живите." Иска ми се да вярвам, че Пеньо Пенев не си е отишъл напразно, че неговото страдание и смърт ни правят по-възприемчиви към собствените ни свободи и несвободи. Илюзията на поета, че свободата задължително минава през вярата, му е донесла най-много болки и страдания; тя е неговата Голгота. Свободата — както казва близкият му приятел Радой Ралин — е и "правото да се разочароваш." И ако стихът на Пеньо Пенев все още е заразителен, то не е заради "левия мярш" в него; пред митинговите въодушевления предпочитам ясногледството на болките му, по-заразителни са духът, енергията на тъгата.

Някогашният инструктор в ЦК на Комсомола Любомир Левчев рече четири десетилетия след Пеньо-Пеневата смърт, че ужасен от начина, по който се сбъдвали мечтите му, поетът бил избягал "по една много стара пътека." Само че и смъртта на поета е инстинкт към живота, а не бягство. Ония пазители на вярата, които методично го самоубиваха с полупризнания, едва ли са подозирали тогава последното му предупреждение към тях, псалмопевците; толкова обещаваното светло бъдеще се отлага за неопределено време.

Пеньо Пенев предусети не само възторзите, но и непредвидимите за повечето от нас болести и аномалии на българския XX век: "Неравен е нашият / български път / и много дни още / не ще ни е леко, / защото е още далеко / върхът, / много далеко." ("Хора, на път!"). Пеньо Пенев предусети най-грозното престъпление на социализма по български — отнемането на човешката индивидуалност, на собствения глас. Не затова ли той неистово подписва писмата си все Аз, Аз, Аз... Най-декламираното му стихотворение, разнасяно като ярка плакарда по митинги и по площади, неслучайно се казва "Аз, един от народа". Един от народа, но преди всичко Аз. Обърнете внимание на особения, нетърпящ възражения маниер, с който изрича това властно Аз — с цялата му воля да противостои на уравниловката. Особено във вечно повтарящите се български сезони, когато календарът на чувствата все

не съвпада с календара на фактите. Всички думи, които е написал в прослава на комунизма, за него не са възглед, а подтик, етическа дискусия, но не и хранилка за платени организатори на мечтите. Пеньо Пенев вярва в смисъла на думите; за него свободата е свобода, равенството — равенство, солидарността — солидарност, а не лозунг.

И в същото време дори в най-пламенната си ода Пеньо Пенев е някак отвъд всичко, неприспособим, сигурен в своето превъзходство, вгледан в нещо, което ние така и не виждаме. Надвесвал се е над бездните на собствената си душа, за да надвие вездесъщия инстинкт за самосъхранение. И успя.

Съвсем очевидна е амбицията на втората, приживе така и неиздадена Пеньо-Пенева книга — "Когато се наливаха основите", да не крета "в ешалона при другите", а да изрече "неща премълчавани", "неказани думи" ("Релси"). Неказани думи за майките, орисани да отглеждат "нови шии" за житейския хомот ("По-добре не го раждай"), за обездомения току-що роден син, който как ли ще пусне "корен в желязо", как ли ще пусне "корен в бетон" ("Рожбо моя!"); за участта да си богат само на мечти, но не и с простите човешки радости.

Още много тревожни въпроси витаят във втората съзнателно премълчавана и преиначавана книга на поета. Как да имаш родина без дом; защо една тенджера е "триста пъти по-нужна / от триста митинга и триста "ура" ("На разсъмване"); могат ли да се отгледат мечти само с "грес и бензин за машини"; как става така, че "слушаш този глас, / който не искаш да слушаш", "идва този, когото не си позовал" и "вонят гнили души, / и коварство и кал" ("Епоха").

Голямата тема на втората, приживе неиздадена, Пеньо-Пенева книга — "Когато се наливаха основите", не е само строителната романтика, но и несбъдливостта на човека, невъзможността да бъде сам себе си. В стихотворения като "Релси", "По-добре не го раждай!", "Въпрос", "Тясна кухничка в здрач полусин...", "Другата грижа", "Рожбо моя!", "На разсъмване", "Епоха", поемата "Дни на проверка" всичко ми говори, че Пеньо Пенев не позволи да го убие патосът на безпатосните. Скептицизмът му не е интелектуално упражнение по отчаяние, а изтощително изчерпване, прозряло през пролуките на лекомисления патос днешните му и бъдещи крушения.

През "горчилото на уплах и съмнения", "в живота от тревоги

още гърбав", Пеньо Пенев съумя да бъде поет на неврозите си. Много от стиховете му изглеждаха невъзпитани, особено на фона на тогавашната соцреалистична лимонаденошумяща поезия. И когато в "Дни на проверка" с болка в гласа пита "Не е ли празна пещера човекът" — нямаше кой да му отговори. Само Георги Караславов хем се опитвал да го спасява (според легендите на вездесъщия Любен Георгиев), хем го обвинявал, че е "агент на Дълес". Но кой ще възмезди поетовите излъгани надежди, че "утре хората ще бъдат вече други/ и друг денят на бащиния праг" ("Когато се наливаха основите").

Уви, вярата не е "гвоздей забит", както юношески възторжено тръбеше Пеньо Пенев в "На пост, поколение!". Линията на комунизма се оказа линия за никъде. Кой ще възмезди сега излъганите му мечти за оная "приказна родина" — единственото наследство, което остави на сина си.

Гордостта "аз съм човек" се оказа извървяна в часа, когато "и най-милото ще отмилее, / и най-близкото става далечно." Помните, нали, неговата "Пътека": "Всеки друм става тесен за двама, / всяка радост е бременна с мъка..." Или "Тъжна неделя", където вече си е избрал участта да не бъде. И ужаса, и опиянението от себе си все повече го отчуждават от "скъпата безсмислица живот" ("След залеза"). Вцепенението на живота се е промъкнало даже в Пеньо-Пеневата малко шлагерна "Повест". Венозен ужас го обзема не толкова заради опустошения му живот; той позна опустошителите на живота не само в идейните си надзиратели, а и в "това наивно поколение", което "само гледа и мълчи". В своите елегии Пеньо Пенев предусети пълзящия поход на нищото и — пак ще повторя — вцепенението на живота. Благословеният му скептицизъм, обезсърченията, избледняването на вярата са по-истински, по-разбираеми, отколкото лозунговите пристъпи на вяра. Когато вече няма за какво да тъгува, и всичко отмилява — даже "погледа кротък на мама" — какво друго му остава, освен да се приюти в лудостта. Неговото толкова обдумвано пиянство, даже кратката му Стършелова одисея са отчаян опит да се приравни с трезвите, които никога не са изпитвали, няма и да изпитат жажда. Подобията на действителност в стършеловите злободневки на Пеньо Пенев, нескончаемото шествие на привидности и мизерни битови дреболии сами по себе си са жестока сатира на провинцията на човека с нейните ситни-

дребни злочестини.

Нищо на тоя свят не утоли Пеньо-Пеневите напразни жажди на прокуденик — както сам се титулува. Нито патосът, нито меланхолията, нито любовта, нито поезията, нито даже смехът. "При мене само който не е спирал, / не ме е само той ранявал" — не са ли това стихове от поемата на крайната самота, която Пеньо Пенев дописваше и в най-възторжените си оди, и в предсмъртните писма, но съзнателно я остави недописана.

Свилен Каролев

НОВИ ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ОБСТОЯТЕЛСТВАТА ОКОЛО САМОУБИЙСТВОТО НА ПЕНЬО ПЕНЕВ

Преди време, когато работехме с поета Петър Караангов върху литературната анкета с него, публикувана през 1998 г. от издателство "Български писател" в поредицата на Института за литература "Литературни анкети", в един от разговорите ни той спомена, че има записан спомен, отнасящ се до смъртта на Пеньо Пенев. На въпроса ми дали би разказал нещо, което да включим в анкетата, той пожела това евентуално да стане по-нататък, в по-подходящ момент на разговорите ни, които се записваха на касетофон. По една или друга причина обаче то не беше осъществено и анкетата излезе. Ето този момент (разговорът е от 18 март 1993 г.):

"Аз например — казва П. Караангов — съм записал някои мои спомени за отделни събития. Записал съм как в Съюза на писателите съобщиха за смъртта на Пеньо Пенев, за неговото самоубийство. Тогава си записах някои подробности. Тези записки се бяха изгубили, години наред не знаех къде са. Неотдавна ги намерих съвършено случайно и виждам колко неща има в тях, които сега не помня, но добре, че съм ги записал" (с. 96).

Когато в началото на тази година помолих П. Караангов да се върне към своите документални записки, той с готовност се отзова и ми ги прочете. Текстът, който следва, записан на касетофон, съдържа встъпителните и вметнатите думи на П. Караангов и документална част, точно сравнена с оригинала от неговия бележник.

Бележникът на Петър Караангов е бележник-датник за 1959 година. На всяка страница са изписани името на месеца, датата и денят от седмицата. Записките му за това, на което е свидетел и е видял и чул в дните около самоубийството на Пеньо Пенев, започват на страницата с дата 27 април 1959 г., понеделник, и завършват на страницата с

дата 14 май 1959 г., четвъртък. В самото начало са правени с мастило, после и до края — с молив. Записките на П.Караангов са от времето, когато той работи в Съюза на българските писатели като референт по работата с младите и по творческите въпроси.

Петър Караангов:

"Мога да кажа какво представляват тези записки. Записките ми са от месец април, края на април. Започнал съм от дата 27-ми, защото Пеньо Пенев се самоуби на 27 април, 59-а година, понеделник. Но кога точно съм ги правил — правил съм ги малко по-късно, но съм се спрял на тази дата, за да бъде автентично по отношение на календарната дата, така да се каже. Ето записките:

Самоуби се Пеньо Пенев в Димитровград. Влизайки в Съюза сутринта на 27 април в девет часа и една-две минути, чух колежката ми Костова да казва по телефона: "Кога ще го погребете?" "Кого?" — попитах аз. "Пеньо Пенев се е отровил в Димитровград" — отговори ми тя.

Към десет часа в Съюза се събраха Пенчо Данчев, Лозан Стрелков. Обсъждахме кои да отидат на погребението, как ще се отиде. След малко пристигна и Камен Калчев. Пенчо Данчев каза: "Не бива да се подценява болестта на Пеньо. Може би други причини е имало, но в основата на всичко си остава болестта му. Съюзът се е грижил много за него в материален смисъл, давал му е парични помощи." Дойде и Божидар Божилов. Аз отидох да извикам Димитър Методиев, който бе в момента на горния етаж в работния си кабинет. Влязох. Той четеше някакъв план, написан на машина. Вътре бе Гизела Шоршич (секретарката на списание "Септември" — П. К.). "Другарю Методиев, — казах аз — моля ви, ако можете да слезете при Пенчо Данчев. Днес се е самоубил Пеньо Пенев в Димитровград." Методиев не повдигна глава и не каза нищо. Гиза извика: "Ах!" и се обърна към Методиев: "Чу ли?" "Чух" — троснато отвърна той и не повдигна отново глава.

Аз излязох. Отидох отново при Пенчо Данчев, където бе влязъл вече и Георги Караславов (тогава председател на Съюза на българските писатели — П. К.). След малко дойде и Методиев. Джагаров каза (тук не е ясно кога е дошъл Джагаров — П. К.): "Трябва да го приемем (за Пеньо — П. К.) за член на Съюза." "Аз съм против всякакво внимание

към тази смърт — каза Методиев. — Това е един протест против нашето общество. Може да се издадат некролози, но само от Кабинета на младия писател. На погребението аз лично отказвам да отида." "Не е така — намеси се Калчев. — Пеньо Пенев написа хубави стихове за нашето строителство. Нашето издателство му ги издаде. Ще му издадем и втората стихосбирка. Трябва Кабинетът и Съюзът да участвуват в погребението. Една група трябва да отиде в Димитровград. Групата да се води от член на Президиума на Съюза." "Правилно — каза Караславов. — Пеньо не можеше да завърши иначе, това е неговият логичен край. Той беше болен човек."

Реши се да отидат в Димитровград Ангел Тодоров, Божидар Божилов, Георги Джагаров, Любомир Левчев, Владимир Башев, Иван Мартинов, Челкаш и аз. Заминахме вчера, на 28 април (значи аз тези неща ги пиша на 29 април — П. К.), сутринта с рейсче от "Балкантурист". Горните плюс Анастас Стоянов пристигнахме в единайсет и десет в Димитровград.

(Пропуснах да кажа, че когато дойде Караславов и когато Методиев направи своето заявление, Караславов каза: "Разбира се, че Съюзът трябва да участвува в погребението му. Самоубийството е сложно нещо. Самоуби се Фадеев, Маяковски, Дунаевски. Значи ли, че те отричат с това съветския строй? Не значи. Такива факти има в нашата действителност. Пеньо беше болен човек" — записвам думите по памет).

Спряхме пред Градския комитет на Партията. Върнахме се пред Народния съвет, където в един клуб, стая за заседания на съветниците — на главната улица, центъра, беше изложено тялото на Пеньо. Отвън се трупаше народ. Вътре се чуваха писъци. Току-що бяха дошли от Добромирка майка му и баща му. Ние влязохме след малко. Пеньо лежеше с глава, леко отклонена към лявото рамо, спокоен, притихнал завинаги. През ума ми минаха всички срещи и разговори, които съм имал с него, спомних си десетките литературни четения, в които сме участвали заедно, неговия гърмящ, буен като стихия глас, който понякога стихваше, ставаше почти детски, трогателен, топъл, за да гръмне отново. Възлите на челото му, които издаваха непрекъснато напрегнато мислене, ги нямаше. Както по пътя казваше Джагаров, Пеньо със смъртта си разреши всички въпроси, които го мъчеха. Той беше много самотен, болен човек. Към неговата непрекъсната меланхолия трябва

да се добавят някои външни явления, отношения на някои хора, които не го разбираха. Това утежни състоянието му. Никой почти не написа рецензия за стиховете му, освен Божидар Божилов във в. "Литературен фронт". (Тук в скоби казвам, че става дума за първата му книга "Добро утро, хора!", която излезе през 56-а година — П. К.) Тая рецензия, доколкото знам, го е наскърбила с равнодушния си, информативен тон.

Постояхме пред тялото му. Джагаров, Анастас, Челкаш и някои други го целунаха по челото. Аз не посмях. Аз имам една вина пред него. Той ми писа писмо от болницата да отида да го видя. Увлечен във всекидневните грижи, не отидох. Това ще ми тежи завинаги. Дано да съм запазил поне писмото. (Пак в скоби казвам, че това писмо не съм го запазил — П. К.) У Пеньо винаги съм чувствувал нещо трагично, предопределено. Може би той сам чувствуваше това и затова веднъж каза: "Всичко, което вършим, пишем и говорим сега, след двайсет години ще бъде история!"

Към дванайсет и десет изнесохме тялото му. Катафалката пое новата голяма улица, която свършваше някъде към Азотно-торовия завод. Най-отпред вървяха Башев и Анастас, които носеха венец от Съюза. След тях — още два венеца: от приятелите му и още един. В дъното на улицата димеше охладителната кула на завода. Имаше нещо символично в това. Ние сякаш отивахме към тая димяща кула, към тоя паметник, в подножието на който щяхме да погребем Пеньо, поета на Димитровград, който тук се роди като поет и пожела да умре тук.

Към средата на пътя аз и Левчев излязохме от колоната и сменихме Анастас Стоянов и Владимир Башев. Когато минахме покрай катафалката, за да излезем напред, Любо каза: "Как трепери дясната му ръка. Сякаш пише."

Стигнахме гробищата. Пръв говори Ангел Тодоров, след него — главният редактор на "Димитровградска правда" Митко Иванов. Накрая — Джагаров. Той говори най-добре: "Ние погребваме тук една звезда... На тоя гроб от година на година ще идват повече и повече хора."

Като се връщахме, Георги Джагаров каза на някого: "Хората ще идват в Димитровград заради Пеньо, а тези, които сега го ругаят и го псуват, тези, които виждат зад страданията на човека поза, ще му издигнат след пет години паметник.

Хвърлихме по бучка тежка черна земя. От двете страни, под и над гробищата, минаваха влакове; те свиреха сякаш в чест на Пеньо. Малцина го изпратиха до гроба му. Към шейсет души. Без музика, без много цветя, с една черна, олющена катафалка. Димитровград не знаеше, че погребва своя поет. Този, който го възпя, и този, за когото Димитровград ще пее в идните години. Пеньо умря и го погребахме бедно, както бедно и преживя своя бурен, стихиен живот."

Някои подробности по смъртта му, разказани ми от негови приятели и записани по памет:

"Пеньо е имал някаква връзка с жена, на име Божана (струва ми се), която той е лъгал, че има развод с първата си жена, и за която се е готвел да се ожени. Някой обаче й е казал, че Пеньо не е разведен още с Мария. Това я наскърбило, предполага се, че на тая основа между тях е имало скарване няколко дни преди смъртта. На 26 април, Цветница, към седем часа вечерта те са били заедно. По-късно Пеньо сам е отишъл у скулптора Копчев (рус, плешив, много неприятен на вид) и казал да му даде едно ножче и един молив, че имал да работи. Онзи му дал едно бръснарско ножче и един молив. Пеньо отишъл след това у друг свой приятел и поискал самобръсначката му, за да се обръсне. Подарил му и запалката си. Към двайсет и един часа той се прибрал в хотела. Малко по-късно слязъл при музикантите и искал от тях едно кебапче. Стоял с тях до след полунощ и към два часа се прибрал в стаята си. Хотелиерката казвала, че е бил съвсем трезвен.

Вечерта той обещал на Д. Иванов, главен редактор на вестник "Димитровградска правда", да подготвят някаква хумористична страница за първомайския брой. Пеньо бил взел някакви материали със себе си, по които е трябвало да пише. Обещал на редактора в понеделник в седем часа сутринта да бъде в редакцията. Д. Иванов разказа: "Стана седем и трийсет, осем часа, реших да отида да видя защо Пеньо не идва. Отидох в хотела. Отворих стаятата му и го видях с едната ръка на стола, с глава паднала върху масата, седящ отпуснат. Помислих, че е пиян. Издаваше някакви хрипове — като видях тубите веронал, разбрах какво е станало. Позвъних в милицията и в болницата.

Масата му беше сравнително в порядък. Пред него стоеше тефтерчето, на което е писал до последния момент, докато е могъл да

пише. (Аз видях това тефтерче. То сега е у Джагаров — П. К.) На масата стояха и едно върху друго няколко писма. Най-отгоре — писмо до началника на милицията, до председателя на градския народен съвет, до мене (Димитър Иванов), до лекарите, до Копчев, Джагаров. В писмото до началника той съобщава да не се води следствие. Председателят на Градския народен съвет молеше да разреши да го погребат в "Габера", в градината. Председателят разреши, но после решихме, че ще е по-добре сега да го погребем в гробищата. В писмото до самия Митко Иванов Пеньо пишеше (аз прочетох това писмо — П. К.) на плика с черен молив: "За Митко Иванов, главен редактор и приятел. Вътре (по памет): "Митко, много пъти съм те молил за много неща. Това е последната ми голяма молба към теб. Погрижи се за погребението. Не ми се живее повече. Омръзна ми да бъда безработен, бездомен и необичан (дословно — П. К.). Прощавай за всичко." Пост скриптум: "Погребете ме навсякъде, само не там, където съм роден. Заклевам те! (девет удивителни). Като ме погребете, сложете ми в джоба джобното ножче, та ако се събудя в гроба, да го използвам. Пенев."

Д. Иванов продължи да разказва: "Леглото му беше разхвърляно. Чаршафите — на земята. Само дюшекът стоеше на мястото си. Изглежда, че се е помъчил да легне в леглото. На стената над масата му винаги стоеше портретчето на Маяковски. На това портретче Пеньо беше написал: "Идвам при тебе, мой бог" и в долния ъгъл бе забил джобното ножче. Качихме го в линейката агонизиращ, в пълно безсъзнание. Кога точно е умрял, не зная. Двайсет минути след като го изнесохме от хотела, обадиха ми се от болницата, че е починал. Веднага със светкавичен телефонен разговор съобщих в София на Колевски в ЦК на БКП и в Съюза на българските писатели. В писмото, което бе оставил до лекарите, той пишеше, че няколко пъти те го спасяват, но сега е взел достатъчно количество веронал. Писмото завършваше: "Ядец, медицино."

В писмото до Копчев пишеше само: "Копчев, благодаря ти за подлостите."

В писмото до Джагаров пишеше той да прибере ръкописите: "Ти си поет. Аз вярвам в тебе. Допей моята песен."

Това разказа Димитър Иванов след погребението в рейса на път за София. Той дойде с нас в София по работа. От тефтерчето, на

което Пеньо е писал до последния си момент, аз прочетох последните няколко страници. Това тефтерче сега е у Джагаров. Това, което пише в него, е доста показателно. Няма да отбелязвам тук това, което съм запомнил от прочетеното, защото тефтерчето се пази и то може да се прочете. Джагаров обича много Пеньо и той ще направи всичко, за да остане и стигне до хората истината за големия поет на нашето десетилетие.

На 29 април разговарях с Караславов. Разказах му за погребението. "Жалко за тоя талантлив човек! — каза той. — След Яворов аз не зная друг поет с такава образност като у Пеньо Пенев. Имам от него и едно много интересно писмо." Това са думите на Караславов.

Очевидно Караславов съзнава, че увлечени в житейските бохемски прояви на Пеньо, ние не можахме да дооценим значението и величината на неговото поетическо дело. Сега, когато него вече го няма, ние се замисляме върху това, което остави той, и виждаме безспорното величие на неговия талант. Всъщност Пеньо бе една интересна, дълбока и трагична творческа личност. Безкрайно чувствителен, но сдържан и мълчалив. Ние не сме подозирали вероятно колко пъти сме го обиждали, като сме му предлагали да обядва за наша сметка или сме му давали по някой и друг лев.

Може би той трябваше да има някаква работа, каквато и да е тя, за да се почувства той обществено задължен, отговорен. Тогава може би у него щеше да се яви чувството за сигурност за утрешния ден и състоянието му би се подобрило."

Сега ще прочета записките си за едно стихотворение от Пеньо Пенев:

"Стихотворението преписах от едно писмо, изпратено от някоя Елка, до Съюза, за Пеньо. Писмото е получено на 28 април, един ден след смъртта на Пеньо. Преди стихотворението има два реда из "Отломки" — "И реших да ти напиша нещо весело, а излезе тъжно..." Ел. Пелин. Писмото ще се предаде на Джагаров. Клеймото не личи откъде е. Писмото е от няколко реда — "Защо мълчиш? Какво става с тебе. Защо ме мъчиш така? Много си лош.":

Знам, няма... и не вярвам в орис,
но вечна болка пари в мен;

душата ми е пълна с горест —
да страдам сякаш съм роден.

На самотата глуха в здрача
животът диша ужас ням;
на хората в безброя крача —
а как съм сам... о, как съм сам?

Ех младост, всичко преживяла,
вървяла в мрак и светлина,
на цял свят горестта събрала —
ти само радост не позна!

Пеньо Пенев"

(Това е всичко. Писмото е нямало дата, щом аз не съм го отбелязал това, а само съм отбелязал, че е получено на 28 април, ден след смъртта му. — П. К.)

Документалните записки на П. Караангов пораждат някои въпроси и на места се нуждаят от коментарии. Например, когато е правел своите записки през април 1959 г., той не е знаел и не е можел да предполага, че умалителната именна форма "Митко", а не "Димитър" е истинското име на тогавашния главен редактор на в-к "Димитровградска правда", и затова, предавайки неговия разказ, на места изписва името му в бележника си като "Д. Иванов". Впрочем това само потвърждава автентичността на записките.

По-важни за отбелязване и коментиране са други страни в тях. Заслужава да се изтъкне на първо място, че тези записки са правени, преди да бъдат оповестени или публикувани каквито и да било документални свидетелства около трагичната смърт на поета. Сред излезлите до днес книги за Пеньо Пенев са и две, появили се в средата на 60-те години, които съдържат и документални данни за него — книгите на Митко Иванов "Повест за Пеньо Пенев", издадена от "Профиздат" през 1964 г., и на Любен Георгиев "Пеньо Пенев — поетът с ватенката", излязла в Издателството на БАН година по-късно. Л. Георгиев е автор и на книгата "Поет на младежката дързост" (1980) — юбилейно изда-

ние по случай 50-годишнината от рождението на П. Пенев, богато илюстрирано със снимков материал.

В моите кратки коментарии сравнявам записаното от П. Караангов с публикуваното в "Поетът с ватенката" и "Повест за Пеньо Пенев", като трябва да отбележа, че използвам книгата на Л. Георгиев във второто й преработено академично издание от 1970 г. Трябва също да отбележа, че нито тези двама автори, нито други, писали за П. Пенев, са чели или виждали записките на П. Караангов. Той ги е правил за себе си, а и дълго време са се били изгубили, както стана ясно.

П. Караангов отбелязва как се посреща вестта за самоубийството на П. Пенев в Съюза на българските писатели и сред част от ръководството му. Записките потвърждават в лаконична форма това, за което пише много по-подробно Л. Георгиев в книгата си — за сложните взаимоотношения между П. Пенев и Съюза на българските писатели, в които "жертва" е поетът. Известно е, че П. Пенев не е бил член на Съюза, втората му книга е залежавала в издателството на Съюза, а прекрасната му поема "Дни на проверка", посрещана неизменно с възторг на литературни четения, така и не е била публикувана в пълния си вид приживе на поета. Поемата не е одобрена за печат в органа на СБП, в. "Литературен фронт", и в други издания... Както изтъква Л. Георгиев, макар и отречени, старите догматически нагласи, не са били още преодолени, "порочните методи на недоверие и подозрителност" са се "изживявали бавно, в сложна атмосфера, в борба на новото с остатъците от старото мислене, с формално-бюрократическото бездушие и мнителността" (с. 523). Освен това в отношението към П. Пенев се е добавяло и мнението, че общуването с него е трудно, засилвано от слуховете за неговото "асоциално" поведение на човек без постоянна работа и установен дом, скъсал с родното си място и родителите си, склонен към бохемство и депресивни психически състояния, с няколко неуспешни опита за самоубийство... Някои хора с лекота са "забравяли" колко възторжен патос, искреност и преклонение пред съзидателната сила на доброто, какъв високонравствен пример на творческа ангажираност с идеалите на епохата и съдбата на родината съдържа неговата поезия. ... Но Л. Георгиев подчертава, че СБП не е бил "компактна маса". Той е "творческа организация, която обединява писатели с най-различни предпочитания и вкусове. Поради

това различно биваше и отношението към Пеньо Пенев".

Освен отрицателно и подозрително настроени към него членове на Съюза и на ръководството му, имало е и приятели, и доброжелатели, които са му давали своята безкористна другарска морална и материална подкрепа. Приютявали са го, давали са му дрехата от гърба си, всячески са му съчувствали, подкрепяли са го, помагали са, колкото могат. Документите са публикувани, знаят се и не виждам смисъл да се спирам отново на тях. Много подробно са разгледани те в книгата на Л. Георгиев.

Записките на П. Караангов потвърждават, че двете линии на отношението към поета — на недоброжелателност и на съчувствие и доверие — се проявяват и сред ръководството на СБП. Потвърждава се написаното от Л. Георгиев за отношението на председателя на СБП Георги Караславов към П. Пенев, който действително е ценял "яворовската сила" в поемата "Дни на проверка"— нещо, което не е изричал за никой от съвременните поети, а изказана от председателя на СБП, тази похвала много е значела. Цитираните от Л. Георгиев документални свидетелства показват, че тогавашният председател на СБП лично препоръчва да се изпрати поета в командировка в станцията на Съюза в Ситняково (бившия царски дворец), където П. Пенев пише своята поема. "Трябва да спасим това момче, та тук има образи, стихове, които са равни по сила на Яворовите!" — възкликва Г. Караславов при едно литературно четене, чул поемата в изключителното изпълнение на самия поет. Описвайки случката, Л. Георгиев обаче подчертава, че П. Пенев нарочно не е бил включен сред участниците и рецитира поемата си извън предварителната програма въпреки създадените му пречки, подкрепян от приятели. Записките на П. Караангов доказват колко и сложно, и неоднозначно наистина е било отношението към поета. Те също потвърждават решаващата роля на Г. Караславов при вземането на решение дали и как да участва СБП в поклонението и погребението на П. Пенев в Димитровград. Потвърждава се твърдението на Л. Георгиев, че Караславов "сложи край на суетнята и на споровете да отиде ли писателска група на погребението, за да поднесе венец" (с. 536).

Митко Иванов естествено също се спира на отношението към поета преди и след смъртта му. "Намериха се хора — пише той, — които вместо да кажат топла дума, с лека ръка отрекоха човека, хулеха

го за всичко, считаха го за обществено вреден... Някои дори не се посвениха да говорят, че смъртта на поета била логичен край на човека Пеньо Пенев. Други я считаха за политически акт към нашата действителност" (с. 127).

Очевидно е съвпадението между горните редове и документалното свидетелство на П. Караангов, даже записаните от него реплики на част от участниците са съвсем същите. Оказва се, че и тези две линии в отношението към поета се пресичат, образно казано, у част от ръководството на Съюза на писателите. Но те се срещат под остър ъгъл с онези тенденции, за които пише Л. Георгиев, на които се спрях по-горе, и тогава лично у мен нараства усещането, че ядрото на доброжелателството към поета се оказва силно раздробено...

Отношението към поета се е основавало на много сложно сплитане от субективни и обективни фактори, на които Л. Георгиев, а донякъде и М. Иванов според мен дават убедително тълкуване. А и как иначе би могло да бъде при такава противоречива и драматична личност като П. Пенев.

Има едно фактическо различие по обстоятелствата на самоубийството, съдържащо се в записките на П. Караангов, което веднага прави впечатление на фона на онова, което е изнесъл в книгата си Митко Иванов — приятелят на П. Пенев, който открива умиращия поет: "Спирам и чукам на стая 18 — пише той. — Никакъв отговор. Натискам бравата и се стъписвам. На пода лежи Пеньо..." (с. 158). В записките си П. Караангов предава този трагичен момент според това, което е чул и запомнил от самия Митко Иванов. В този преразказ на чутото обаче поетът агонизира "с глава, паднала върху масата, седящ отпуснат". Нямам за себе си логично обяснение за това различие, освен това, че П. Караангов преразказва чутото "по памет", както сам изтъква, предава чужди думи, отронени в напрегнатата, потискаща и трагична атмосфера около смъртта и погребението на самоубилия се поет. Има малка разлика и в цитираната от П. Караангов "дословно" част от известното днес, но не и в онези дни, разтърсващо с трагизма си предсмъртно писмо на П. Пенев до М. Иванов, в което поетът си отива от тоя свят по думите му, "бездомен, безработен и необичан". Разликата се отнася само до словореда и не е от съществено значение. По-голямо внимание заслужава преписаният съвсем точно от Караангов текст

на стихотворение на П. Пенев, включено в изпратено до СБП писмо, "от жена, на име Елка".

Очевидно става дума за по-ранен вариант на стихотворението "Жребий". То е публикувано за пръв път в изданието на поезията на Пеньо Пенев "Стихотворения" от 1963 г. с редактор Л. Георгиев. Творбата е включена сред стихотворения от донеслия на времето, както знаем, неоснователни укори на поета цикъл "Всеки своя пътека си има". Минорната, скръбна обща емоционална тоналност е срещала неразбиране у някои. Както свидетелства Л. Георгиев, дори викат поета в Секретариата на СБП, за да го "корят".

Текстът на стихотворението, който П.Караангов е преписал от онова получено в СБП писмо ден след самоубийството на поета, се различава от текста на публикацията в "Стихотворения" (1963). В бележките към книгата си "Пеньо Пенев — поетът с ватенката" Л. Георгиев отбелязава, че стихотворението е публикувано за пръв път в изданието от 1963 г. По-подробно се спира той на стихотворението "Жребий" на с. 431. "... "Жребий" — пише той — имаше два варианта — един от 4 и един от 6 строфи. В изданието на "Стихотворения" от 1963 г. предпочетох по-кратката редакция, която беше и по-изразителна. Останаха непубликувани втората и петата строфа, изпълнени с мрачни предчувствия и една неуместна декларация:

На самотата глуха в здрача
живота диша ужас ням;
на хората в безброя крача —
а как съм сам... о, как съм сам!"

За съдържащото се в петата строфа Л. Георгиев пише, че "бе казано твърде лековато и неслучайно после е отпаднало:

Навред съм бил... в небето даже
забил чело — напрягах дъх;
и трябва с гордост да се каже —
нелесно се достига връх."

Ако сравним "по-кратката редакция", публикувана в изданието от 1963 г., шестстрофния вариант и преписа в записките на П. Караангов, става ясно, че в записките на Караангов откриваме неизвестен тре-

ти, по-ранен вариант на стихотворението "Жребий". Този вариант е от три строфи, като средната строфа тук е онази отпаднала трета строфа в дългия вариант на творбата. Освен това идентична и тук, и в публикацията от 1963 г. е само последната строфа на стихотворението, докато в началната строфа П. Пенев е направил промени. В обнародваната редакция от 1963 г. третият и четвъртият стих звучат така:

Сърцето ми е пълно с горест —
за горест сякаш съм роден.

В преписания от П. Караангов вариант стиховете са:

душата ми е пълна с горест —
да страдам сякаш съм роден.

Няма съмнение, че вариантът от записките на Караангов е работна, по-ранна редакция на стихотворението "Жребий", отстъпваща по богатство на поетическия смисъл и внушение на обнародваната публикация в "Стихотворения" от 1963 г. При това прави впечатление, че в преписа на Караангов все още липсва характерното заглавие на творбата "Жребий", което така точно предава поетическото й съдържание и е в унисон с една от трайните теми в поезията на Пеньо Пенев — ролята на съдбата в личен, национален и общочовешки смисъл.

В заключение смятам за необходимо да подчертая, че автентичните документални записки на Петър Караангов представляват уникално и полезно свидетелство, хвърлящо допълнителна светлина както върху обстоятелствата около трагичната гибел на Пеньо Пенев, така и върху неизвестна ранна редакция на стихотворението "Жребий".

Накрая дължа и едно лично признание. Макар и от фаталния 27 април 1959 г. да са изминали вече 41 години, макар и да са известни като цяло фактите около смъртта на поета, не беше леко да обърна поглед към неговия житейски край. Много силно усещане за трагизъм и покруса пред неумолимата и прекършваща сила на съдбата има в неговата смърт. Истински важно е, разбира се, Пеньо-Пеневото творческо дело, а не толкова гибелта му, колкото и неотделима да е тя в мислите и представите ни за него. Но поезията и останалото творчество на Пеньо Пенев отдавна са получили признанието на читателя и на литературната история и литературната критика, докато всеки

неизвестен факт, всяко ново свидетелство, отнасящи се дори към трагичния край на живота му, е нужно да бъдат оповестени и осветлени, защото са неповторими и необходими за нашето познание за твореца и неговия живот.

Катя Кузмова-Зографова

КЛЮЧЪТ КЪМ СМЪРТТА НА ПЕНЬО ПЕНЕВ
(според архива му във фондовете на Национален литературен музей)

Преди да посегне към веронала и да пререже вените си във фаталната нощ на 27 април 1959, Пеньо Пенев прави още един самоубийствен жест: накъсва на парчета непубликуваната си (и непубликуема във времената на безкрайния Патос) поема "Дни на проверка". Приятелите му, както свидетелства журналистът Ганко Славчев[1], събират и сглобяват окончателния текст на злополучната поема, върху която поетът е работил до последния си миг. Но защо тогава е унищожил последния й вариант? Дали не защото тя е неговата най-съвършена творба, най-пълният израз на собствената му поетическа личност? "Дни на проверка" е второто "аз" на твореца. И сякаш той не е можел да премине в небитието, без да "приключи" окончателно и с въплъщението си в Словото... А оставяйки бележката (сред 9-те останали писма в своето самоубийство-послание): "Сбогом, идвам при тебе, мой бог!", Пеньо Пенев е задал и далечните метафизични хоризонти на трагичния и екзистенциален акт, осмисляйки го семантично едновременно и като отказ от животуване в мизерия, неразбиране, безлюбовност и жалко стареене, и едновременно с това — като приобщаване, вече в след-смъртните пространства на инобитието, с великани на перото като Владимир Маяковски...

Удивително е обаче колко едностранчиви са тълкуванията на самоубийството на поета в почти всички досегашни изследвания, посветени на жизнетворческия му път. Те като че ли са хипнотизирани (от късата дистанция на съвременници и приятели) най-вече от социалните мотиви за Пеньо-Пеневата гибел. И настояват, без да го изричат директно, че "неудобният поет" (изразът е на близкия му приятел Христо Пелитев), а бих добавила и — неуправляемият "глас на съвест-та", е всъщност "самоубит" от обществото ни... Едно от последните

подобни свидетелства е намерило място във в. "Български писател", бр. 14 от 11 април. Атанас Дренчев е публикувал откъс от книгата си за поета "Присъдата си времето ще каже", в която дава своя "ключ" за изясняване на трагичната му гибел. Той е в зловещата триада: бездомен, безработен, "заварден" за печатане! В тезата си изследвачът привлича критически постановки относно кончината на поета (най-вече тези на Любен Георгиев), които оспорва с полемичен нерв. Това издава благородното му пристрастие и порива да изясни докрай истината. Тъкмо затова и аз се осмелявам да разтълкувам, вече като "реплика" към неговата статия, важните документи, дарени преди години на Националния литературен музей от почитател на "поета с ватенката" и съхранени във фондовете му. Защото те дават един по-друг, по-сложен, затова и по-достоен за драмата на живота му психологически "ключ" към пожеланата смърт на поета. Нека се взрем внимателно в множеството ръкописи на стохотворения (сред тях и "Песен за пистолета") и особено в ранните му дневник и съученически албум, в които е оставил неподправените си юношески редове[2]. И ще бъдем пронизани от безутешното съзнание, че още 14-годишен, ученик в IV прогимназиален клас, Пеньо Пенев вече натрапчиво е мислел за смъртта... Това разкриват трите му текста в албума с надпис *Poesie*, принадлежал на съученичката му Божидара А. Гьошева. Изтръпваш, когато разлистваш страниците му. А те започват със стихотворение на младия Пеньо: "На път за родното село", в което е изповядана страстната му обич-пътуване към Добромирка:

И все вървим... пред нашите очи
изправя се последний връх непроходим
навъсен, неподвижен — той мълчи —
пристъпяме по него уморени и мълчим...

И ... ето —
там нейде първи светлинки
откриват се...
О, час велик...

Но има "поанта". Някак неподготвени в този смислов контекст

на възторзи, сърдечен захлас, "ураган", "буря" "от радост", "вулкан от възторзи"... ни сварва втурването на лирическия "аз" към смъртта: "Във тоя час пред мене гроба си / да видя / със пламнало сърце / напред, напред / с протегнати ръце / ще хвърля се — / макар и в гроба си!..." Неочаквано и парадоксално звучи подобен порив у един юноша, особено на фона на останалите писания и рисунки от връстниците му — ведри, наивни детински "мъдрословици", тип лексиконни "художества" с изображения на "щастливи" подкови, играещи хлапета, идилични пейзажи с църкви и езерца, в които плуват лебеди. И много, много цветя... И всред тази "албумна" картина "нищожният юноша", както сам се нарича Пеньо Пенев, се "врязва" все по-драстично с разсъжденията си за живота като "кратък" "водовъртеж", устремен към "мечтата" за смъртта. Пронизан от убеждението: "живота е сън... — не вярвам в него, — а само във виденията му". И целият този мрачен сюжет приключва със стихотворния му "Епилог":

На моята мечта
о, дайте в тоя час
вий — гроба и смъртта!

В прегръдките му там
скован във вечен мраз
— за първи път щастливец
ще радвам се и аз!!!

Не прозира ли в тези редове един явен суициден комплекс?! И можем ли да припишем само на предполагаеми "литературни" влияния гробните "жажди" на юношата? Не звучат ли те твърде искрено в своята прямота?

Доказателство за истинността им откриваме в дневника на поета, писан 4 години по-късно, в периода от 1 януари до 1 юли 1948 в Севлиево, Добромирка и на язовир "Росица". В запис от 5 февруари той почти тържествено отбелязва: "Днес се навършват 3 години от опита ми за самоубийство"... Ако засечем датите, ще разберем, че поетичните версии и житейските случвания съвпадат! Впрочем тези факти би трябвало отдавна да са известни на специалистите... Защо тогава не ги анализират: безпристрастно и "ключово" в битиен сми-

сял? В цялата им глобална психоаналитична сложност, подсказваща "обречеността" на младия поет — дори във фазите на най-високите му възторзи, свързани с "новото време" и "новите хора" на "новия град". Защото дори в обсесиите на строителните поетически патоси, той си е оставал все същият емоционално уязвим, душевно раним, "чуплив" Пеньо Пенев, познат ни от ранните си стихове и дневници... Необходимо ли е да подчертавам, че в случая сработват дори и най-обичайните "фройдистки процедури" на жизнетворческия прочит? Защото в своя дневник П. Пенев нарича баща си "Стария" и разказва как той гори стиховете му, а по-късно крие и писма от "Клара"... Или (на 10 март) ужасено възкликва (след разказ за възторжения му "бригадирски доклад" и пеене на марш с "бригадирката Ружа Христова"): "Баща ми е по следите"... И едва ли само в тези редове се крие прословутият ключ на психологическата разгадка на няколкото опита за самоубийство, нали? (Тук непременно трябва да спомена 2 ценни нови книги за поета: "ПП., наречен още Риварес" от Станислав Друмешки и "Бий, Барабанчик!" от Атанас Тончев — и двамата журналисти, боравещи умело с фактите, в т. ч. и с най-"нелицеприятните".)

Като настоявам за многопластов психологически анализ, аз самата не бива да опростявам картината на душевните му движения. А те са изумително разнополюсни. Така например на 7 януари той с болезнено "зрение" разказва как е видял две циганчета да събират кости, които продават "по 10 лв за туткал", два дни по-късно пише стихотворението "Угаснали миражи", а десетина дена след това вече е "на вълната" на голяма "бригадирска поема" с красноречивото заглавие "Нови хора". Дори работи изтощително по няколко плана за нея, както сам е посочил — от 9 часа сутринта — до вечерта! При това допълва: "Чувствам и виждам, че трябва повест да напиша"... Стихотворната "епопея" продължава и на 23 същия месец, когато е записано: "От 12 до 4,5 ч. продължих да пиша поемата "Нови хора". Впечатляващо е, че въпреки това темпо не е уморен и през следващите дни пише 3 стихотворения "Октава" 1, 2 и 3 (24 януари); "И тая нощ", "Тревожен въпрос" (25-и), "Разговор с производителя", "Ний" (28-и)... Понякога в един ден създава емоционално противоположни творби (на 17 април редува "Горест" и ..."Нирвана"). От дневника му личи, че е бил и твърде продуктивен — почти всекидневно е сътворявал по едно-две произведения. "Рекор-

дът" му е отбелязан на 24 май: 5 стихотворения от цикъла "Из моя дневник"... Интересен факт е, че някои от тях фигурират на различни дати с едни и същи заглавия ("Октава" — на 24 януари; 3 февруари и т.н.). Вероятно става дума за работни варианти на идентични творби. От това следва, че той е бил неизтощим редактор на текстовете си, сиреч не се е изживявал като завършен поет, а е нанасял нови и нови поправки... Затова, когато на 2 февруари — в курсив и с мастило е написал: "Завърших бригадирската си поема "Нови хора", сякаш отбелязва голямо събитие, ние му вярваме!

Какво повече ни казва дневникът за живота на младия човек? Това, че е творял ежечасно и пламенно. Сетне почти неизменно е изпращал поетическите си рожби на своята тогавашна любима. Тя е обект на специален есперантски "тайнопис" в интимните му страници, в които е назована Klara (прозрачна латинистична транскрипция на името Светла)... През деня е участвал без умора в "агитки" по фабрики и по училища, декламирал е "Ода на младостта" от Мицкевич или "3 март" от Христо Радевски, а по-късно и своите "Нови хора"... А надвечер е отивал в (читалище) "Развитие" на някоя беседа, оперета или дори балет. Но любимо му е било "десетото изкуство" — киното. Случвало се е да гледа по няколко пъти един и същи филм: "Гаврош", "Лермонтов", "Морски ястреб". Компанията му е била разнообразна: "С другар-анархист гледах филма "Чужденец" (7 януари), но по-често с приятелката си или със Станислав Друмешки, комуто неслучайно "оставя на съхранение" свои стихове под угрозата баща му да ги... унищожи! (Поетът е записал на 2 април: "...Пламъка на невежеството му коварно погълна голяма част от стиховете [...]. Тревоги! Тревоги! Големи тревоги и болки! Голям тормоз...")

А какво е било четенето му? Очевидно доста противоречиво: романите на Карл Май от типа на "Поразяващата ръка", "Отмъщението на безухия". И в същото време "Родна земя" на Йосиф Петров, "Без име" от Невена Стефанова, "Хъшовски песни" от Петьофи, фейлетонът на Чудомир "Консулът на Голо бърдо", съветски автори, разбира се, но и много други. (На 5 април е приключил Карл Май и е гледал в "Развитие" пиесата "Пожар" от Крум Пенев, а на 6-и вече чете "Семейната драма на Л. Н. Толстой"... Пълен разнобой!). На 9-и пише стихотворението "Душата на поета" и споделя, че вече пуши (майка му е

идвала в Севлиево и му е купила 5-6 кутии цигари)... Романтичен акцент в дневника е фактът, че всяка вечер в провинциалното градче е изпълняван "ритуалът" — "на движение", т. е. разходки по главната улица и изпращане до дома на "своето" момиче... Често (и не само по празниците) и млади, и стари са се хващали на нашенските хора... Каква амплитуда от патриархално животуване и утопии за героични изпитания наистина!..

Може би затова посред "бригадирските" и любовните стихове се е появявал и по някой блестящ шеговит куплет от типа: "Ако не пукна от глад легендарен / ще стана светия календарен" (10 февруари) или "Щърбава луна в небето / горда и студена крета" (16 април).

През юни Пеньо Пенев се "записва работник" на язовир "Росица" и на 13-о число започва стихотворението си "Росице, ще те победим". След тежкия ден и преживяното наводнение с прелял бент, продължава да пише през нощта (твърде често поетът остава безсънен!), за да не спре и на следващия ден, когато от 8 до 1 и от 2 до 6,5 ч. упорства, за да довърши творбата си... (Междувременно почеркът в дневника става все по-устремен и по-небрежен.)

Като че ли "тревожният", "затормозен" период в живота му, над който надвисва тежката, лъхаща необич и враждебност, сянка на "Стария", отива към своя край? И все пак — той не се оказва "щастлив"... Защото Пеньо Пенев завинаги остава с душевната травма, с незарастващата рана да бъде "нежелания", макар и първороден син. И още може би — с "нелечимата" свръхвъзбудима чувствителност на надарените, която го прави беззащитен към ударите на живота. Би трябвало онези, които знаят колко крехък е поетът, да го пощадят. Но устремени към "светлото бъдеще", те пожертваха един от най-искрените бардове на красивата утопия на комунизма! Който осъзнава своя живот цяло десетилетие преди фаталния ден на самоубийството си като "несправедлив" и "скотски". Защото така безнадеждно го е определил на 5 февруари 1948 в своя дневник...

И все пак — известно е, че първият опит за самоубийство на поета (самозастрелване с пистолет... пред огледалото) е плод на несподелена ученическа любов.[3] Той е страстен юношески зов за обич, от каквато бил лишен дори от най-близките си. Затова е бил и така непоносимо чувствителен към нейната оскъдност или липса в лицето

на любимото момиче... Когато психологическата алтернатива на обичта му е отказана, срива се и целият смисъл на съществуването му...

Какво знаем за следващите себепокушения на поета? През 1950-а, след една нелепа случка във в."Стършел", свързана със загуба на голяма парична сума след приятелски гуляй "на заплата", П. Пенев си прерязва вените... Загубил много кръв, може би човешки изплашен от стореното, той се изправя на прозореца и вика за помощ, бива спасен. (Това според спомените на Хр. Пелитев.) Самият поет обаче, в писмо до приятелката си Сотирка Робева от 1952 г., дава малко по-друга картина: "Прощални стихове... И решителен миг!!! Точно в 11 часа беше... Бликва струя топла алена кръв... Опръскани стени, опръскано легло, облян под... Кърваво писмо от 4 думи... Кръвоизлияние... Изгубване на съзнание... Безчувствен труп сред стаята. И после — не помня, не знам... След обяд... Влезли — разбивайки вратите... Хора... [...]". Както и да се е случило, важни са два факта: оставянето на прощални стихове и на "кърваво писмо", така странно "перифразиращо" онова окървавяване (а това означава и пълна автентичност!) на революционните писма, познато ни от Априлската епопея 1876-а...

Струва ми се, че колкото и болезнено да е това, вече е налице необходимата историческа дистанция, за да поразсъждаваме върху типологията на самоубийството на "поета с ватенката". И на поетите въобще... Един сериозен анализ би бил и академичен отговор срещу вестникарските сензации от типа на "Пеньо Пенев правил няколко опита за самоубийство", базиран на документални свидетелства, но звучащ провокативно поради самия факт на отпечатването му в рубриката "Стара слава" във в. "24 часа" от 6 май 2000...

И така: кои са поетите-самоубийци в българската литература? Пейо Яворов, Димитър Бояджиев, Григор Ленков, Христо Банковски, Веселин Андреев, Петя Дубарова... Този мартиролог може да бъде допълван с още и още имена. Отделна тема е суицидната нагласа, като че ли изконна в модерната поезия. Изречена най-драстично от Атанас Далчев в стихотворението му "Дяволско":

И аз ще се изплезя на света,
обесен върху черния прозорец!

Наистина, като че ли всяко самоубийство на поет (извършено или пожелано в стих), е своего рода плесница върху нечистата обществена съвест! То значи отказ от унизителния живот, на който е осъден индивидът в един несъвършен свят. И порив за преминаване в друг, неизвестен, но може би по-добър, макар и с цената на християнски грях. Избор на Нищото — пред грозното "нещо" на екзистенцията... Затова Петя Дубарова и Христо Банковски избират своя фатален скок в небитието, гибелното летене в отвъдното. Краят на Григор Ленков прилича на техните смърти, но по-скоро е убийство, инсценирано като доброволно приключване с живота. Този род политически терор е нравствено най-противният... Не по-малко жестока е и "предизвестената" смърт на поета Николай Ракитин, обвинен в музейни злоупотреби. Виталният, сякаш със от природата, лирик слага край на живота си, скачайки от влака в мрака на един тунел. Каква грозна, каква страшна смърт за един поет!... Но тя напълно отговаря на отвратителния образ на живота в държавата ни, която като едно митологично чудовище поглъща най-достойните си рожби, както е обобщил Константин Константинов в забележителните си мемоарни редове от "Път през годините"...

Още по-ужасяваща е смисловата семантика на така наречените "хронични самоубийци". Като поетите Пейо Яворов и Пеньо Пенев... Факт е, че обществото ни не спестило дори на великия Яворов "сладострастното" чоплене в трагедията му с Лора Каравелова. Както свидетелства отново К. Константинов със заостреното си съвест на юрист по образование и моралист по призвание: "Малки хора, които нямат смелостта да го кажат открито, шушукат и днес наляво-надесно, подсмихнати злобно, че големият поет, чиято участ напомня най-жестоките антични трагедии, и тук, в самоубийството си, позирал, или, още по-точно, фалшивил, както правел и в поезията си" ("Път...", с. 210). Нещо повече, Яворов е обвинен най-напред от близките на Лора, а сетне и от цялото общество, за самоубиец-симулант, във "византийство" (както пише във в."Камбана"). "Античната драма" е опошлена до вестникарска хроника от жълтите колонки. Поетът е заклеймен, преди вината му да е доказана юридически, не просто като престъпник, а като престъпник, изплъзнал се от закона с непозволени средства, с "византийството" на предсмъртните си писмени твърдения при първия опит за самоубийство. Сянката върху честта му не се разсейва в очите на еснафите

и с цената на страстното гибелно пожелание на поета да отиде при "скъпата Лора"... Което той наистина успява да направи, поемайки отрова и пробивайки челото си с куршум.

Този избор на смърт, както и самият дискурс на прощалното писмо с пряко обръщение към "кумир" от оня свят, се възпроизвеждат в някакъв смисъл и при самоубийството на Пеньо Пенев. Защото поетите си приличат и по начина на живот, и по начина на смърт... Наистина, повечето опити за самоубийство на българските поети са еднократни и "успешни" (каква ирония в понятието за успех се корени в тази фраза!). При Яворов и П. Пенев не е така. Димитровградският поет е правил много (5?) опита за самоубийство, при това с най-голям арсенал от средства (някои от които само помислени — самообесването, останало в архивно свидетелство[4]). И как е реагирало обществото ни? По черна традиция то с престъпно безразличие е лепвало клеймото на допускането на неискреност, на симулация на умиране, равностойна на неморално "изнудване" от страна на "безотговорните поети" да получат своето. Та дори с крайни средства, с цената на живота си...Така всъщност то отново и още по-категорично ги е тласкало към избора на смъртта!

Но има и нещо друго. Самоубийството на поетите е съдбовен знак и за тяхната духовна готовност за "последна проверка" на сътвореното... То е съзнание за прекрачване прага към безсмъртието, за който са узрели... В този метафизичен хоризонт самоубийството има своите неочаквани красиви измерения "пост скриптум", свои прототипи, свои литературни "модели" за следване (Маяковски, Есенин, Яворов). Нека не забравяме, че още св. Франциск Асизки бе нарекъл смъртта "нежна сестра Смърт"... Неслучайно в модерната литература (например в поетиката на символизма) тя е царствена, "зачароваща" и търсена.

В стиховете на П. Пенев от края на 50-те години на века смъртта е упоително привлекателна, тя магнетично ни люлее в един сладостномъчителен ритъм на неизказана тъга, избистряне на натрапчивия житейски ужас от неизбежното в една екзистенциална философия — чрез метафората на "извървяната пътека" на човешкия живот. Тя е и някакво радостно очакване на болката, на залеза, "кървящ" над нивята "като прясно отворена рана"...

Нека сега, когато самоубийствата на поетите не са тема-табу,

не оставаме само до видимите, социалните подбуди за случването им. А да отидем и по-нататък — в имагинерните предели на трудните, често покрусяващи духа, но и безкрайно вълнуващи в смисловата си значимост (екзистенциален жест на ръба между живота и смъртта) критически "прочити".

Бележки:

1. "Още за поемата" по текстови запис, направен от Атанас Дренчев през 1983. Приложение "70 години от рождението на Пеньо Пенев" на в. "Български писател", № 17 (252), 3 май 2000, с. 13.

2. Когато се появи юбилейният брой на в. "БП", оказа се, че моята "версия" е подкрепена и от други, неизвестни ми дотогава архивни свидетелства. Такова е цитирано в развълнуваната статия на Евгения Иванчева "Верен летописец на една епоха". В нейния ученически албум от 1948 г. поетът също е оставил нравствената си готовност за смърт, нежели позорен живот! "Не ще ме трудност спре! — но се боя / че моя дух раздвоен / щом разбере, че всяка хорска замисъл е / тиня мръсна — / последна песен ще прекъсна! Шеметен и неспокоен / на времето в цимента леден — / непокорната глава ще блъсна!..." (7. IX. 1948 г. / сутринта преди тръгване / Пеньо Пенев...)

3. За този най-ранен опит пише единствен Станислав Друмешки в книгата си.

4. Яворовите интонации от стихотворението "Чудак" се долавят и в "Епитафия за мене" на П. Пенев: "За него никой не миля, / не найде никъде покой. / От чужди рани той боля, / умря от чужди рани той..." (26 апр. 1959). Ден преди смъртта...

СЪДЪРЖАНИЕ

Катя Янева
Невъзможният Пеньо Пенев / 5

Владимир Янев
Пеньо Пенев днес
Бележки върху някои аспекти на лириката му / 14

Иван Сарандев
Поемата "Дни на проверка" от Пеньо Пенев / 21

Георги Янев
За един несъстоял се естетически скандал / 27

Иван Русев
Театърът и поетът / 40

Вихрен Чернокожев
Кой самоуби Пеньо Пенев? / 44

Свилен Каролев
Нови документални свидетелства за обстоятелствата около самоубийството на Пеньо Пенев / 50

Катя Кузмова-Зографова
Ключът към смъртта на Пеньо Пенев
(според архива му във фондовете на Национален литературен музей) / 64

На времето завоите опасни

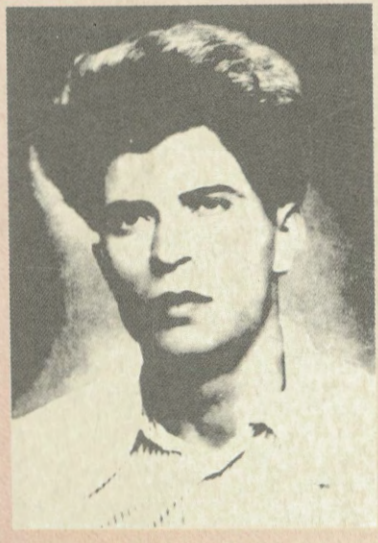
(70 години от рождението на Пеньо Пенев)

Съставител: Иванка Ангелова
Редактор: Свилен Каролев
Художник на корицата: Марта Янкова
Художествено оформление: Екатерина Гинева
Предпечатна подготовка: Лора Николова
Коректор: Елка Димитрова

Формат: 16/60/90
Тираж: 300

Институт за литература — Издателски център "Боян Пенев"
бул. "Шипченски проход" 52, бл. 17; тел.: 979 29 90
e-mail: izdatelstvo@ilit.bas.bg

Печатница ANGO BOY
Тел.: (02) 981 06 12
e-mail:ango@inet.bg

Пеньо Пенев
(1930 - 1959)

Сборникът съдържа доклади, научни съобщения и документални свидетелства за творчеството и жизнения път на Пеньо Пенев, представени на Националната научна конференция "Дни на проверка" (Димитровград, 9 май 2000 г.). С новия поглед към поезията на Пеньо Пенев, с редицата неизвестни факти и документални данни, съдържащи се в текстовете, той представлява опит да се открои съвременното възприемане на цялостното присъствие на поета в паметта на българската култура, неговият ярко индивидуален, драматичен, а също и трагичен, път в изкуството и живота.

ПОРЕДИЦА ПОРЕДИЦА ПОРЕДИЦА

ТВОРЦИ